

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bir Bibliyografik Biyografi Denemesi:

K â t i p Ç e l e b i

Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Keşfü'z-Zünûn'u

İsmail Güleç

patı yayınları

İSTANBUL 1998

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü
öğrencileri için yardımcı ders kitabı olarak hazırlanmıştır.

Dizgi
İsmail Güleç
İçdüzen
Recep Güleç

Kapak
Pati

Cilt-Baskı

Çantay
Kitap-Kırtasiye-Fotokopi
San. Ve. Tic. Ltd. Şti.
A.Yılma Çantay

Büyük Reşit Paşa Caddesi Nu. 44/C
34470 Laleli İstanbul Tel: 0212. 513 79 68
0212. 522 74 45 0212. 526 90 45
Fax: 0212. 528 58 51

Sunuş

Batı ilim dünyasında, en çok tanınan âlimlerimizin başında *Kâtip Çelebinin* geldiğini söylersek her halde abartmış olmayız. Bu şöhreti ona, XVII. asır Türk ilim dünyasının müspet ve hür düşünceyi temsil eden kuvvetli ve etkili bir siması olması ile çok sayıdaki önemli eseri sağlamıştır. Hakkında en etraflı bilgi, Orhan Şaik Gökyay'ın **İslam Ansiklopedisine** (M.E.B.) yazdığı “Kâtip Çelebi” maddesi, İş Bankası yayınları arasında çıkan **Kâtip Çelebi, Hayatı, Kişiliği ve Eserlerinden Seçmeler** isimli kitap ile Türk Tarih Kurumu yayınlarından **Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler** isimli eserdeki “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” isimli makalesinde yer almaktadır. Birbirinin hemen hemen aynı olan bu üç eserden sonuncusu, en ayrıntılı olanıdır. *Kâtip Çelebinin* hayatından bahseden diğer kaynaklar bu eserlerden daha geniş değildir. Bunlara ilaveten *Şerafeddin Yalıtıkaya'nın Rifat Bilge* ile beraber neşrettikleri **Keşfu'z-Zünûn an el-Esâmî ve'l-Fünûn**'un başında verdiği biyografisi, Orhan Şaik Gökyay'ın ismi zikredilen eserlerinde bulunmayan bazı ayrıntıları vermesi bakımından önemlidir.

Bu kitapçık, yukarıda zikredilen kaynaklar esas alınarak, *Katip Çelebi* ve eserleri üzerinde çalışacaklara yardımcı olmak ve başta Kütüphanecilik bölümü Nadir Eserler dersi öğrencileri olmak üzere, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı ve Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları bölümleri öğrencilerine, Osmanlı başvuru kaynaklarını tanııtma amacı güdülerek hazırlanmıştır.

Bu kitapçık, aynı zamanda hazırlanması düşünölen Osmanlı Başvuru Kaynakları El Kitabı isimli çalışmanın küçük bir parçasıdır. Daha sonra Şakâyık ve zeyilleri başta olmak üzere, Osmanlı Müellifleri, Sicill-i Osmani, tezkireler ve diğör biyografik kaynaklar, aynı metotla hazırlanmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla görölen eksiklerin ve kusurların tenkit edilmesi hazırlamayı düşündüğümüz dizinin diğör eserlerinde hataların tekrarlanmaması için oldukça önemlidir.

Bu küçük çalışma esnasında teşvik ve yardımlarını gördüğüm hocalarım Doçent Doktor Yekta Saraç ve Yardımcı Doçent Doktor Tuba Çavdar'a teşekkür etmek benim için yerine getirilmesi gereken bir borçtur.

Çalışmak bizden, yardım Allah'tandır.

İsmail Güleç

Kasım 1998 / İçerenköy

İÇİNDEKİLER

Sunuş	V
İçindekiler	VII
I. BÖLÜM	
A- Hayatı	1
1- Katip Çelebi Biyografisi Yazma Eserler	10
2- Katip Çelebi Biyografisi Matbu Eseler	10
3- Hakkında Yapılan Tezler	13
B- Kişiliği ve İlmi Hüviyeti	15
C- Eserleri	21
1- Bahriye	21
2- Câmîü'l-Mütûn	21
3- Cihânnümâ	21
4- Dürer-i Müntesire	23
5- Düstûru'l-Arnel	23
6- Fezleke	24
7- Fezleketü'l- Akvâl	24
8- Hüsnu'l-Hidâye	25
9- İlhâmü'l-Mukaddes	26
10- İrşâdü'l-Hayâra	27
11- Kânunnâme	27
12- Levâmiü'n-Nûr	27
13- Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâr-ı Ehâk	28
14- Muhtasar Câmîü'l-Mütûn	29
15- Nigâristan-ı Gıfârî İhtisârı	30
16- Nübüvvet ve Millet Hakkında Bir Risale	30
17- Recmü'r-Recm	30
18- Sullemü'l-Vüsûl	30
19- Şerh-i Tefsir-i Kadı Beyzâvî	31

20-	Takvîmü't-Tevârih	31
21-	Tarih-i Firengi Tercümesi	32
22-	Tarih-i Konstantiniye ve Kayâsıra	33
23-	Tarih ü Tabakât-ı Nevâdir İhtisarı	33
24-	Tuhfetü'l-Ahyâr	33
25-	Tuhfetü'l-Kibâr	34

II. BÖLÜM

Keşfü'z-Zünûn an el-Esâmi ve'l-Fünûn	35
1- Yazılış Sebebi	36
2- Yararlandığı Kaynaklar	38
3- Muhtevası	40
4- Zeyilleri	42
a- Halepli Hüseyinü'l-Abbasi en-Nebhânî	42
b- Vişnezâde Mehmet İzzetî Efendi	43
c- Arabacılar Şeyhi İbrahim Efendi	43
d- Riyâzîzâde Abdüllatif b. Muhammed	43
e- Hanîfzâde Ahmet Tahir Efendi	44
f- Şehyülislam Arif Hikmet Bey	44
g- İsmail Saib Sencer	44
h- Bağdatlı İsmail Paşa	44
i- Ramiz Hüseyin	46
j- Ahmed Şemsettin	46
k- Şeyh Ağa Bozorg-i Tehrânî	47
5- Baskıları	47
a- Flugel Neşri	47
b- Mısır ve İstanbul Baskıları	48
c- Yaltkaya Neşri	48
6- Yazmalar	48
7- Üzerinde Yapılan Tezler	49
Karma Dizin	50

VIII

I. BÖLÜM

A- HAYATI

Katip Çelebinin hayatına dair bilgileri özellikle onun *Suyûti*, *Şarânî*, *Taşköprüzâde* gibi âlimlerin eserlerinin sonunda, *Yakut el-Hamavî*, *İbni Hatip* gibi âlimlerin de eserlerinin baş tarafında hal tercümelerini yazmalarını örnek alarak **Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakâtü'l-Fühûl**¹ ve telif ettiği son eser olan **Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâru'l-Ehak**²'in sonunda verdiği derli toplu bilgilerle, çeşitli eserlerinde yeri geldikçe bahsettiği bölümlerden öğreniyoruz. *Katip Çelebi*'nin biyografisinin, doğumundan 1036 [1627] yılına kadar olan kısmı **Süllemü'l-Vüsûl**'den, sonrası ise **Mizânü'l-Hakk**'tan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Asıl adı *Mustafa*, babasının adı *Abdullah*'tır. Hacı Halife ismiyle tanınan Mustafa, ilim adamları arasında Katip Çelebi olarak tanınmıştır.³ Onun bu isimle tanınmasının nedeni, kısa sayılabilecek bir ömre, bir katibin yazabileceği kadar çok kitabı sığdırmış olması olabilir. Annesinin kendisine söylediğine göre 1017 Zilkade'sinde [Şubat 1609] İstanbul'da doğmuştur. Evleri de İstanbul'dadır. Babası Enderun'a dahil olup, Saray'dan silahtarlık⁴ zümresine katılmış ve mutad bir vazife ile çerağ e-

¹ Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl ila Tabakâtü'l-Fühûl*, Süleymaniye Küt., Şehit Ali Paşa nu.1877, v. 271^a.

² Katip Çelebi, *Mizanu'l-Hakk fî İhtiyârü Ehak*, Ziyad Ebuzziyâ, İstanbul, 1306, s. 129 v.d. ve *Kavanin-i Al-i Osman*'ın sonunda, İstanbul, 21 Şevval 1286, s.123-147.

³ a.g.e. s. 123.

⁴ *Kapıkulu Süvari bölüklerinin baştan ikincisi. Sefer sırasında ordunun geçeceği yolları açmak, köprüleri tamir etmek görevleri arasındadır.* Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s. 314.

dilmiş⁵ ulema ve meşayih meclislerine devam edip geceleri ibadet eden salih bir kimse idi. Enderun'dan چراغ edilmiş ve İstanbullu olması *Katip Çelebinin* babasının devşirme olabileceğini düşündürmektedir.

Babası, Katip Çelebi beş yaşına geldiğinde tecvit öğretmesi için *Kırımlı İmam İsa Halife*'yi hoca tuttu. Daha sonra bu hocaefendiden okuduklarını *İbrahim Efendi* ve *Nefeszâde*'ye dinletti. Kur'anın yarısını ezberledi. *İmam İlyas* hocadan Arapça'ya başladı. *Böğri Ahmed Çelebi*'den hüsnühat öğrendi.

On dört yaşına geldiği zaman babası on dört dirhem harçlıkla yanına aldı. Böylece 1032'de [1623] Anadolu Muhasebesi⁶ kalemine çırak oldu. Oradaki halifelerin birinden hesap kaidelerini, rakamları ve siyakat yazısını öğrendi. 1033'de [1624] Abaza isyanını bastırmak üzere babası ile birlikte Tercan seferine çıktı. Bu görevlerinden sonra *Hacı Kalfa* olarak da tanınan *Katip Çelebi* o tarihte silahdar alayındaydı. Kayseri civarında Abaza ile savaşın kızıştığı bir sırada (22 Zilkade 1033[1624]) yüksek bir yerden *bu cengin ahvalini yakîn ile müşahade eylemek*⁷ fırsatını buldu.

1035'de [1626] Bağdat seferine başmukabele şakirdi olarak katıldı.⁸ Savaşın bütün evrelerine tanık olması onun için büyük bir tecrübe oldu. Seferin kıtlık sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanması ile diğer askerlerle birlikte büyük sıkıntılar çekti. Musul'a geldikleri vakit 1035 Zilkadesinde [1626] altmış yaşlarında olan babasını kaybetti. Babası Camii-i Kebir mezarlığı-

⁵ Saraya hizmetten sonra bir mükafata nâil olmak. Mithat Sertoğlu, a.g.e. s. 72.

⁶ Padişahlara ve vezirlere ait olup Anadolu'da bulunan vakıf ve tevliyet hesaplarına bakarlardı. Anadolu beylerbeylerinin verdikleri umarların tetkiki de bunlar yapardı. Mithat Sertoğlu, a.g.e. s. 16.

⁷ Fezleke, c.II, 55.

⁸ a.g.e., c.II, 83-84.

na defnedildi. Bir ay sonra da amcasını Nusaybin civarında Cerahlu beldesinde kaybetti. Bunun üzerine akrabasından biri ile Diyarbakır'a geldi ve bir müddet burada kaldı. Babasının arkadaşlarından *Mehmet Halife* onu süvari mukabelesine⁹ tayin etti.

1036-1037'de [1627-1628] Erzurum muhasarasında bulundu. Yetmiş gün süren muhasaradan bir sonuç alınamayınca bir çok sıkıntılara katlanmak zorunda kaldı. 1038'de [1628-1629] bir aralık İstanbul'a geldi. Bir gün Fatih Camiin önünden geçerken uğradığı *Kadıẓâde* 'nin vaazını dinledi ve babasının da vasiyeti üzerine onun derslerine devam etti.¹⁰ *Kâtip Çelebi* düzgün ve etkili konuşan bu âlimden etkilendi ve daha önce gördüğü ulûm-ı aliyeyi onunla müzakereye başladı. *Kadıẓâde* 'nin derslerine *Hüsrev Paşa* ile sefere çıkıncaya kadar devam etti.¹¹

1039'da [1629] Bâbü'lî'deki başmukabelecilik¹² odasına girerek¹³ (1629-1630) *Hüsrev Paşa* ile Hemadan ve Bağdat seferlerine katıldı. Bu sefer esnasında gördüğü Gülanber kalesi, Hasanâbâd, Hemedan, Bîstûn gibi yerleri, hem *Cihannümâ*'da¹⁴ hem de *Fezleke*'de¹⁵ anlatmaktadır. *Kâtip Çelebi* bu kuşatma esnasında toprak dolu tulumlarla yapılmış bir duvar

⁹ Altı bölük Kapıkulu süvarisinin künye ve maaş kayıtlarını tutan, tevcih ve mahlul muamelelerini yapan görevli. Mithat Sertoğlu, a.g.e. s. 229.

¹⁰ Fezleke, a.g.e., c.II, s.182. *Mizanü'l-Hakk*, s. 124.

¹¹ *Mizanü'l-Hakk*, s.130.

¹² "Maliyede varidat ve mesarifat hesaplarını karşılaştıran ve askerlik işlerinde yoklama muamelelerini yapan memurun adı." Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946, c.2, s. 574.

¹³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı A'lâm*, İstanbul, 1314, c. 5., s. 3706

¹⁴ Katip Çelebi, *Cühannümâ*, İstanbul, 1145 [1732] s.300- 302 vd.

¹⁵ Fezleke, c. II, s. 118 vd.

arasında bir siperin içindeki mukabele kaleminde¹⁶ çalışır ve ordu defterlerini tutardı.¹⁷ Hemedan seferinden sonra 1040'da [1630] *Hüsrev Paşa* Bağdad'a indiğinde o da yanındaydı. Muhasarayı **Fezleke**'sinde açık bir şekilde tasvir etmektedir.¹⁸

1041'de [1631] tekrar İstanbul'a döndü ve *Kadıẓâde*'nin derslerine devam etti. Ondandır; Tefsir, İhya, Şerh-i Mevâkif, Dürer ve Muhammediye kitaplarını okudu. 1043'de [1633-1634] *Veziriazam Tabanı Yassı Mehmet Paşanın*¹⁹ serdarlığında asker kışlamak üzere Halep'e çekildiği zaman *Kâtîp Çelebi* Halep'den Hicaz'a gitti. Kışı, Mekke dönüşü ordunun Diyarbakır'da bulunduğu sırada şehirdeki bazı âlimler ile sohbet ve münakaşa ile geçirdi. 1044'de [1634] *VI. Murad*²⁰ ile Revan seferine katıldı. Bu sefere ait müşahedelerini **Fezleke**'de ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.²¹

1045'de [1635] On yıl kadar ordu ile seferlerde bulunup *hacc ve gazu maslahatı tamam* olduktan sonra kendini büsbütün ilim tahsiline vermek niyetiyle İstanbul'a cihad-ı asgardan cihad-ı ekbere²² döndü.²³ Daha çok tarih, tabakat ve vefayat kitaplarını okumaya meraklı olan *Kâtîp Çelebi* 1047'de [1637-

¹⁶ *Hazine-yi amireye bağlı maliye kalemlerinden olup kapıkulu atlı ve yaya askerlerinin maaş ve künye kayıtlarını tutar bunları muhafaza ve hazine esas defteriyle mukabele ederek hazineden ulufe için çıkacak para miktarını tespit eden daire.* Mithat Sertoğlu, a.g.e. s.229.

¹⁷ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul, 1911, IX, s.122.

¹⁸ *Fezleke*., c. II, s. 128 vd.

¹⁹ 17 Mayıs 1632-2 Şubat 1637 yılları arası IV. Murad devri sadrazamlarından. Sertoğlu, a.g.e., 291.

²⁰ 17. Osmanlı padişahı. 1623-1640, I. Ahmed'in oğlu. 1612'de doğdu.

²¹ a.g.e. c:II, s.164 vd.

²² Hadis-i şerif. Peygamberimiz bir sefer dönüşü nefisle savaşmanın düşünmanla savaşmaktan daha zor olduğunu belirtmek için "Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz" buyurmuşlardı.

²³ *Mizanü'l-Hakk*, s.127.

1638] zengin bir akrabasının ölümü üzerine kendisine düşen bir miktar paranın üç yük akçesiyle kitap aldı. Geri kalanıyla ise Fatih Camii ile Sultan Selim Camii arasında bulunan evini tamir ettirdi ve aynı tarihte evlendi.²⁴

Kendisini ilme verdiğinden dolayı *IV Murad*'ın Bağdat seferine katılmadı. Halep'te sahaf dükkanlarında görüp kaydettiği kitap isimlerini temize çekmeye başladı. **Fezleke, Takvîmü't-Tevârih, Tuhfetü'l-Kibâr, Cihannümâ, Keşfü'z-Zünûn** gibi eserlerini bu sırada tamamladı.²⁵ **Cihannümâ**'nın önsözünde dünyanın yuvarlak olmasının İslam'a göre mümkün olduğunu izah ederken gece ve gündüz süreleri arasında büyük farklılık gösteren Kuzey memleketlerinde namaz ve oruç vakitlerinin tayini meselesini düşünüp zamanın şeyhülislamı *Mehmet Bahai Efendiden* fetva isteyip cevap almayınca²⁶ **İlhâmü'l-mukaddes fî Feyzi'l-Akdes**'i telif etti.

Bu yıllarda (1048) fazileti ve bilgisinin genişliğiyle meşhur *Arec Mustafa Efendinin* derslerine de devam etti.²⁷ Şimdiye kadar derslerine girdiği âlimlerin hepsinden daha bilgin bulunduğu *Mustafa Efendiyi* üstat edindi. O da *Kâtip Çelebiye* diğer talebesinden ayrı bir ilgi gösterdi.²⁸

1049'da [1639] ulûm-ı akliye ve nakliyede ehil olan Ayasofya dersiamı *Kürt Abdullah Efendinin* ve 1050'de [1640-1641] Arabî'de tetkik ve tahkik sahibi Süleymaniye dersiamı *Keçi Mehmet Efendinin* derslerini dinledi.²⁹ Aynı yıl *Sührânî*

²⁴ **Mizanü'l-Hakk**, s. 128-129., **Keşfü'z-Zünûn**, Veliyüddin efendi, nu. 1619,

²⁵ Şemseddin Sami, a.g.e., c. 5., s. 3706

²⁶ **Cihannümâ**, s.21-22.

²⁷ Fezleke, c. II, s. 392.

²⁸ Camiü'l-Mütûn, Topkapı Sarayı Küt. Emanet Hazinesi, nu. 1763, s.5^a. **Mizanü'l-Hakk**, s. 129.

²⁹ Fezleke, c.II, s.238.

Ahmed Haydar şakirdi *Veli Efendi* ile mantık, meani ve beyan müzakere etti.

1051 [1641]de yüz elli kadar devletin anlatıldığı **Fezleketü Akvâlü'l-Ahyâr fî İlmi't-Târih ve'l-Ahbâr**'ı Şeyhülislam Yahya Efendi bir nüshası padişaha verilmek üzere tamamlansın emrine uyarak kaleme aldı.³⁰

1052'de [1642-1643] bir çeşit diploma olan senedini tamamlamak için *Vaiz Veli Efendiden Hacer el-Askalani*'nin **Nuhbetü'l-Fikâr fî Mustalahü'l-Asâr**'ını okudu ve iki sene hadis usûlü derslerinin tamamını gördü. *Şeyhzâde* ile **Tefsir-i Kadı Sadrü's-Şeria**'yı *Kara Kemali* tarzında günde bir sahifeye yazmaya başladı.³¹ On sene sonra ders vermeye başladı.

1053 [1644] ve 1054 [1645] seneleri derslere devam etmekle geçti. Katip Çelebi, on sene boyunca (1045-1055) gece gündüz çalışıp sayısız kitap gördü ve birçok ilmi tahsil etti. 1055'de [1646] Girit seferi münasebeti ile haritaların nasıl yapıldığını ve bu mevzuda yapılan çalışmaları inceledi. Bu arada yirmi yıldır çalıştığı halde halife yapılmadığından dolayı, *selefde yigirmi sene hizmetle halifelige nevbet olagelmışdür. Be-hasbe't-tarîk bize nevbet yok mıdur?*³² Diyerek görevinden istifa etti. Üç sene münzevi bir hayat yaşadı. Bu inzivada yazmak ve okumakla meşgul oldu. Bu sırada *Arec Mustafa Efendiden Şerh-i Uzd, Şerh-i Eşkâl, Şerh-i Çeğmanî, Arûz-ı Endülüsi* okudu ve *Uluğ Bey Zîc*'inden takvim hesaplamasını öğrendi. Daha sonra tefsirde *Tavzîh ve İsfahânî, Kadı Mîr, Adâb-ı Bahs, Fenârî, Şerh-i Tehzîb* ve *Şemsiye* derslerini dinledi. Bu sırada talebelerine; *sarf, mantık, Şerh-i Şemsiye, Câmi, Ferâiz, Kadı*

³⁰ *Keşfüz'Zünûn*, c.I, s. 291. *Mizanü'l-Hakk*, s. 130.

³¹ *Mizanü'l-Hakk*, s. 130

³² *Mizanü'l-Hakk*, s. 132,

Mir, Şerh-i Mekâsıd, Mültekâ ve Dürer derslerini okuttu. Yine bu dönemde rahatsızlandı ve kendisini tedavi etmek için tıp ve havas kitaplarını okumaya başladı. Halktan uzaklaşıp Allah'a yaklaşıp temiz bir gönül ile edilen duaların ve yazılan nüs-haların şifakâr etkisinden emin bulunuyordu.³³

1057 [1647] yılında komşusu olan *Akhisârî Ahmed Rumi* oğlu *Mevlânâ Muhammed*'e, riyaziyat dersi verdi. Hennesede *Şerh-i Eşkâl* ve hesapta *Ali Kuşçu*'nun *Muhammediye*'sinin ve zîciden takvim hesaplamasını öğretti. Ve bu talebesinin ricasıyla *Şerh-i Memzûc* şerhetmeye başladı, fakat oğlunun ve talebesinin ölümü üzerine tamamlayamadı. Daha sonra beş on talebe gelip *Muhammediye* okudularsa da pek kabiliyetli olmadıkları için, *Katip Çelebi* ders vermek ve kitabı tamamlamak için gerekli şevki bulamadı ve eseri tamamlamaktan vazgeçti.

Uzlet ve çekilme zamanlarının sonlarına doğru daha önce yazdığı *Fezleke*'nin kronolojik fihristi olan *Takvîmü't-Tevârih* Türkçe ve Farsça olarak yazılarak iki ayda tamamlandı.

Katip Çelebi, 1058 [1648] sonlarında, *Takvîmü't-Tevârih*'i dolayısıyla, daha önce derslerini dinlediği *Şeyhülislam Abdurrahim Efendi*'nin Veziriazam *Koca Mehmet Paşaya* “*Bunun çok mertebeye istihkakı vardır. Nihayet dünya hususunda dîn-ı himmetdür. Mansıb u câh istemez. Tarîkinda maslahatı ne ise asla tereddüt olunmayup görüle*”³⁴ şeklindeki tavsiyesiyle maliye kaleminde ikinci halife oldu.³⁵ *Abdurrahim Efendi Kâtip Çelebinin* yakın dostu, sırdaşı ve devlet işlerini

³³ *Keşfü'z-Zünûn*, İlm-i Havass. I, 725; İlm-i Azaim II, 1137. *Mizanü'l-Hakk*, s.133.

³⁴ *Mizanü'l-Hakk*, s. 134,

³⁵ *Katip Çelebi, Takvîmü't-Tevârih*, İstanbul, 1146, s.247; *Mîzânü'l-Hakk*, s.140.

konusacak kadar samimi idi.³⁶ Nitekim *Abdurrahim Efendi Mizanü'l-Hakk*'ın faydalı bir eser olduğuna dair bir fetva da vermişti:

Eserlerini bir çoğunu bu yıllarda meydana getirdi. *Şeyh Muhammed İhlasî*'nin³⁷ yardımı ile bazı eserleri Latince'den dilimize aktardı. 1059-1060 [1649-1650] yıllarında ulûm-ı garîbe kitaplarını inceledi; tıp, riyaziye ve hikmet dersleri verdi. Bunların yanında ilm-i nücûmda otuz bölüm, usturlabda yirmi bölüm, *Çağminî Şerhi*, *Kadıızâde-i Rûmî*, *Fethiye-i Ali Kuşçu* derslerini de okuttu.³⁸

1061-1062'de [1651-1652] *Sullemü'l-Vüsûl* isimli eserini birinci cildini "ta" harfine kadar tamamladı. 1063'de [1653] *Tuhfetü'l-Ahyâr fî'l-Hükmi ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr*'ını cim harfine kadar beyaza çekti ve *Keşfü'z-Zünûn*'u tebyize başladı. Bu kitaptan sonra coğrafya konusundaki meşhur eseri *Cihannümâ*'yı yazmaya başladı. Daha sonra sırasıyla *Levâiniu'n-Nur*, *Tarih-i Frengi*, *Revnâku's-Saltana* eserlerini meydana getirdi. 1064'de [1653] *Düstûru'l-Amel*'i yazdı. 1065/1654'de *Recmü'r-Recîm bi's-Sîn ve'l-Cîm*'i yazdı. *İrşâdü'l-Hayârâ* isimli eserini 14 Ocak 1654'de yazmaya

36 Fezleke, c. II, s.293.

37 "An asıl Felemenkli olup elsine-i şarkıyyedeki tahsilini ikmal için İstanbul'a vürüdla şeref-i İslam'la müşerref olmuş olan bir zat" Şemseddin Sami, a.g.e., c. 5., s. 3706. "Frengistan'da meşhur ve muteber ve gayetle zengin bir kimsenin oğlu olan bu Şeyh Mehmet İhlasi Efendi memleketinde papazlık mesleğine girmiş ve bir çok ilimler tahsil ettikten sonra İslam dinini çürütmek üzere incelemelerde bulunmak için IV. Mehmet zamanında İstanbul'a gelmiştir. Halbuki burada İslam kitaplarını ve tefsirlerini incelerken "Ve gıyle yâ arzu'blâ'i mâeki ve yâ semâü aklı..."[Hud, 44: Ey arz yut suyunu ve ey sema açıl] ayetini okuyunca bu ayetin fesahat ve belağatına hayran olup İslam dinine dönmüştür." Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 5. Bs., İstanbul, 1991, s.143, dipnot 2.

38 *Mizanü'l-Hakk*, s. 135.

başladı. Aynı zamanda **Fezleke**'yi yazmaya devam etti, 1067'de [1655] **Tuhfetü'l-Kibâr**'ı yazdı. Bu arada geçinmek için ihtiyacı olan maaşı alabilmek için kaleme gider kalan vakitlerde araştırma ve incelemelerde bulunurdu.

1067 [1657] Saferinde, son eseri **Mizanü'l-Hakk fî İhtiyarı Ehâkk**'ı tamamladı. 1067 [1657] Muharrem'in yirmi dördüncü gecesi Resulullah (s.a.v.) efendimizi rüyasında ikinci kez gördü. İlkini 1061 Muharrem'inin dördüncü Çarşamba gecesi görmüştü. Katip Çelebi ikinci rüyasını şöyle anlatır:

*"Bir sahrada erbâb-ı gazâ heyetinde dâmeni dermiyân idüp kılıç kuşanmışlar. E'vân ve ensâr etrâfında bâ'îd yerde idi. Huzur-ı şeriflerinde durup bazı mesâil-i ulûm istifâde idüp ifade buyuruldu. Ancak hâtır-nişân bu oldu ki anlar kâim fakîr cülûs ile kıyâm beyninde esnâ-yı istifadede mübarek rûkbelerin takbîl eyleyüp 'Yâ Rasûlallah, bu bendenize bir isim telkin buyurun meşgul olayım' diyecek buyurdular ki 'peygamber ismine meşgul ol' deyü sözü savt-ı a'lâ ile söylediler, bir mertebe ki samia anunla dolup uyanacak eseri baki idi."*³⁹

Bu rüyadan sonra, uçmak için iki kanat gerek, bir kanatla uçulmaz diyerek artık sadece akli ilimlerle değil şer'î ilimlerle de uğraşacağını söylemesine rağmen şer'î ilimlerle uğraşacak vakti bulamayıp daha elli yaşına bile girmemişken aynı yılın sonlarında Zilhiccenin 27. gününde bir cumartesi sabahı kahvesini içerken fenalaştı, fincan elinden düştü ve aniden vefat etti.⁴⁰ **Kâtip Çelebinin** mezarı Zeyrek camiine varmadan okulun altındaki sebilin bitişiğinde küçük bir hazirededir.⁴¹ Eski mezar taşının bir fotoğrafı *Yaltkaya* ve *Bilge* tarafından neşredilen

³⁹ **Mizanü'l-Hakk**, s. 138.

⁴⁰ Cihannümâ, Topkapı Sarayı Küt., nu. 1624, 1a.

⁴¹ **Mizanü'l-Hakk**, Beyazıt küt., Rahmi Bey kitapları nr.17167/17178, 1a.

Keşfü’z-Zünûn’da yer almaktadır. 1953’de kendisine bir mezar yaptırılmış ve *Adnan Adıvar* tarafından bir kitabe yazılmıştır. Ölümü hakkında bugüne kadar gösterilen tek kaynak Üniversite kütüphanesi Yıldız kitapları, numara 21’deki **Mi’yarü’l-Düvel ve Misbârü’l-Milel** isimli eserdir.⁴²

1- Kâtip Çelebinin biyografisi hakkında bilgi veren yazma eserler şunlardır:

Abdi Paşa, Vekâyi’nâme, Süleymaniye Küt., Hafid Efendi nu.250.

Kâtip Çelebi, Cihannümâ, (bulunduğu kütüphaneler için bu kitapçığın *Eserleri* bölümüne bakınız)

Mustakimzâde, Mecelletü’n-Nisâb, Halet efendi, nu.. 628, 361^b vd.,

Şehrizâde Said Efendi, Tarih-i Nevpeydâ, İstanbul Üniversitesi TY., nu. 3291, 4^b vd., 12^b,

*Şeyh Mehmet Nazmi, Hediyyetü’l-İhvân ve İbretü’l-Hülla*n, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi nu. 4587.

Şeyhi Vekâyi-i Füzelâ, Veliyüddin Efendi küt. Nu. 2361, c.I., 131^b vd. Hamidiye, nu. 939, 125a-126a

2 - Kâtip Çelebinin biyografisi hakkında bilgi veren bazı basma eserler şunlardır:

Abdülhâlimov, B., “Kâtip Çelebi About Ulug Beg and Scholars of His School” **Ulug Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara 30 Mayıs-1 Haziran 1994) yay. Hazırlayan Songül Bozbeyi, Ankara, 1996, s. 17-24.

⁴² Orhan Şaik Gökyay, “Katip Çelebi” **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1955, c.5. s.434.

Adivar, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 5. Bs., İstanbul, 1943, s.105 vd.

Amnon, Shiloah **The Theory of Music in Arabic Writings**, München, 1979, s. 115-119.

Babinger, Franz **Die geschichtschreiber der Osmanen und Ihre Werke**, Leipzig, 1927, s.195 vd.

Brockelman, Carl **Geschichte der Arabischen Litteratur**, II, s.563-565, Leiden, 1949, Supplementband II, Leiden, Brill, 1938, s.635-637

Bursalı Mehmet Tahir, **Müverrihîn-i Osmaniyyeden Ali ve Kâtip Çelebinin Tercüme-i Halleri**, Selânik, 1322, c.III, s.124 vd.

Corci Zeydan, **Tarihü Edebi'ü'l-Lügatü'l-Arabiyye**, 1931, c.III, s.317 vd.

el-Buyûmî, Muhammed Receb "Hacı Halife", **el-Mecelletü'l-Ezher**, Kahire, 1969, c.40, sayı 9, s. 715-720.

Ferruh, Ömer **Me'âlimü'l-Edebü'l-Arabî fî'l-Asri'l-Hadis**, Kahire, 1986, s.608-620.

Flugel, Gustav **Keşfü'z-Zünûn**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, Mukaddime, s.29-48.

Gottfried, Hagen "Überzeitlichkeit und Geschichte in *Kâtip Çelebis Cihannümâ*", **Archivum Ottomanicum**, Wiesbaden, 1996, c.14 (1955/96) s. 133-159.

Gökyay, Orhan Şaik "Kâtip Çelebi", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, c.5, 432-439.

Gökyay, Orhan Şaik **Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler** Ankara, İş Bankası, 1982.

Gökyay, Orhan Şaik **Kâtip Çelebi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981.

Halil, İmâdüddin **Min A'lemü't-Terbiyyetü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye**, 1409/1989, 4.c., s. 173-195.

Hammer, J. Von, **Geschichte des Osmanenschen Reiches**, Pesth, 1836-38, c.VI, s.45 vd.

Haşim, Selahüddin Osman, **Tarihü'l-Edebü'l-Coğrafiyyu'l-Arab**, Moskova, 1957, s. 618-628 (İkinci Kısım).

Kaemer, Joel L. **Philosophy in the Renaissance of Islam Abu Süleyman el-Sistânî and His Circle**, Leiden, 1986, s. 116-117.

Kahhale, Ömer Rıza **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut, 1957, c.12, s. 262-263.

Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, neşredenler Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge, mukaddime, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1941, II c., s.19-24.

Kâtip Çelebi, **Takvîmü't-Tevârih**, İstanbul, 1146, *Menâkıb-ı Kâtip Çelebi*, mukaddimeden sonraki bölüm.

Lewis, Bernard **The Muslim Discorary of Europe**, New York, 1982, s. 135-170. (Eserlerinden de bahseder)

Lewis, Bernard "Ottoman Observers of Ottoman Decline", **Islamic Studies**, 1962, c.I, s.71-87.

Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, İstanbul, 1308-15, c. IV, s.395.

Menage, V L. "Katip Celebiana", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Londra, 1963, sayı XXVI., s.173-175.

Nasr, Seyyid Hussein "Islamic Sciences", **World Islamic Festival Puplic**, 1976, c.2., s.235-253.

Nevîzâde Ataullah Atâî, **Hâdaiku'l-Şakâyık fî Tekmiletü's-Şakâyık**, İstanbul, 1268.

Sarton, George **Introduction to The History of Science**, New York, 1975, s. 1100-1101.

Uşâkîzâde İbrahim Hasib, Zeyl-i Şakâyık, tıpkıbasım, Wiesbaden 1965, s. 235-238.

Ülken, Hilmi Ziya, "Katip Çelebi ve Fikir Hayatımız" **Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1957.

Vasela, Zdenka "Hacı Halife" **Dictionary of Oriental Literatures** ed. Jiri Becka, London, 1974, c.3. s. 65.

Voux, Baron Carra **Müfekkiri'l-İslam**, çev. Adil Züaytir, Kahire, 1979, s.213-225.

Wüstenfeld, **Die Geschichtschreiber der Araber und ihre Werke**, Göttingen, 1882, s.274 vd.

Yurdaydın, Hüseyin **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara, İlahiyat Fakültesi Yay., 1971, s.130-134.

3- Hakkında Yapılan Tezler

Alperen, Abdullah Kâtip Çelebi'nin Dini ve İctimai Görüşleri, Yüksek Lisans, Danışman Ünver Günay, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, Adana, 1992.

Çelik, Memiş Kâtip Çelebi'nin İlim Anlayışı, Lisans, Danışman Habil Şentürk, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir, 1989.

Delihasan, Abdullah Kâtip Çelebi'nin Dini ve İctimai Görüşleri, Yüksek Lisans, Danışman Ünver Günay, Erciyes

Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, Kayseri, 1992.

Deniz, Gürbüz Kâtip Çelebi'nin Eğitim ve Öğretim Anlayışı, Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara, 1992.

Dinçer, Muhsin Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri ve Mizanü'l-Hakk fî İhtiyârü'l-Ehakk Tercümesi, Lisans tezi, danışman: Necip Taylan, İstanbul, Yüksek İslam Enstitüsü, İstanbul, 1982.

Dinçoğuz, Mehmet Kâtip Çelebi ve Eserleri, Lisans, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1949.

Houria, Yekhlef Kâtip Çelebi ve Sullem'l-Vüsûl'u, Yüksek Lisans Tezi, danışman, Ali Yılmaz, Ankara, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara.

Özyurt, Cemalettin Kâtip Çelebi'nin Sosyal Görüşleri, Yüksek Lisans, Danışman Mustafa Erkal, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1981.

Şevkî, Tuhfetü'l-Kibâr ve Kâtip Çelebi, Lisans tezi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümü, İstanbul, 1952.

Yavuz, Mustafa Kâtip Çelebi'nin Hayatı Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Muasırı olan Bir Batılının Eğitim Hakkındaki Görüşleri ile Mukayesesi, Lisans, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitim Ana Bilim Dalı, Bursa, 1985

B-KİŞİLİĞİ VE İLMİ HÜVİYETİ

Türk ilim tarihinde XVII. yüzyılın ilk yarısını dikkate değer bir hale getirecek kadar önemli bir âlim olan *Kâtip Çelebi* kimilerince yüksek bir bibliyografya uzmanı ve her telden çalan bir yazar⁴³ kimilerince de zamanının büyük bir bilgini olarak⁴⁴ görülmüştür. *Naima* onun eserlerinden yararlandığını belirtir. *Ukalâ-yı küttâp*⁴⁵ ve *nuhbe-i vakayi nüvisân-ı Rum*⁴⁶ olan *Kâtip Çelebi ahdü efâzilü'l-ayân*⁴⁷ yani taayyün etmiş en büyük fazıl; tarihi, siyasi, ilmi ihatası ve akl ü zekası hükümetçe takdir edilmiş ve devlet işlerinde ortaya çıkan müşkülâtta müşavereye çağrılıp ve görüşleri alınan⁴⁸ bir âlimdir. Meşhûr tarihçi *Atâ* onun için “Hiç şüphe yoktur ki bizde *Takvîmü't-Tevârih*’in müellifi *Kâtip Çelebi* gibi on on beş âlim yetişebilmiş olsaydı bu gün terakkiyât-ı ilmiyyece hayli bulunurduk. Osmanlı müellifleri içinde Avrupa’da en ziyade şöhret bulmuş olan *Kâtip Çelebidir*.”⁴⁹ der. *Kâtip Çelebi* sadece bizde değil Batıda da takdir edilmiştir. *Babinger* ondan, *Osmanlıların Suyûti’si* diye bahsetmektedir.⁵⁰

Düzenli bir medrese eğitimi almayan bu âlim, zamanının şekilci din bilgilerinden yeterli ilgi görmemiş ve sevdiği müs-

43 Adnan Adıvar, a.g.e., s. 115-137.

44 Bursalı Mehmet Tahir, *Müverrihîn-i Osmaniyândan Ali ve Katip Çelebilerin...*, Selanik, 1322, s.31. ve Muallim Cevdet *Muallimler Mecmuası*, yıl: 5, 1926, Eylül, sayı: 43-44, s. 1794.,.

45 *Naima, Tarih-i Naima*, İstanbul, 1280, c.2, s.282-283,

46 Raşid, *Tarih-i Raşid*, İstanbul, 1282, c.2, s.132.,

47 El-Nabhani el-Halebî, *El-Tezkâr el-Cami li'l-Asâr*, Süleymaniye Yeni Cami Nu.815, v.1^b

48 Fezleke, c.2, s.297, 1057 vukuatı.

49 Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.129.

50 Franz Babinger, “Ein Türkischer Stiftungsbrief des Nerkesi... *Mitteulingen zur Osmanischen Geshichte.*, 1921/22, Wiena, 1922 s.163.

pet ilimler üzerinde çalışmakla birlikte nakli ilimleri de ihmal etmemiş bir zattır.⁵¹

Maddiyata düşkün olmayan bu âlimin ölümünden iki yıl sonra terekesinden müsveddelerini ve teliflerinin çoğunu satın alan *Mehmet İzzetî b. Lütfullah'ın*⁵² şahadetine göre, *Katip Çelebi*; iyi huylu, az konuşur ve hakim meşrepli bir zattır.⁵³ Vakur tabiatlı olan bu zat hicivden hoşlanmaz. Herkesle iyi geçindiği rindle rind, zahidle zahid, küçükle küçük, büyükle büyük olduğu, içkiye düşkün olmadığı⁵⁴ hatta tütün bile kullanmadığı⁵⁵ söylenmektedir. Çiçek yetiştirmek gibi ince zevki ve merakı olduğunu katmer salkımlı mavi bir sümbül yetiştirdiğini de biliyoruz.⁵⁶

Onun için iyi şeyler söyleyen olduğu gibi ağır suçlamalarda bulunanlar da olmuştur. *Şeyh Mehmet Nazmi* isminde bir derviş *Hediiyetü'l-İhvân ve İbretü'l-Huillan* isimindeki eserinde, *Katip Çelebinin*, *Kadıẓâde* ve *Sivâsî* arasındaki çekişmeyi padişaha yaranmak ve şöhret bulmak için yazdığını söyleyerek *Katip Çelebi* hakkında gayet ağır ithamlarda bulunmaktadır.⁵⁷ Onu; mezhebi ve meşrebi belli olmayan, kendini beğenmiş, garip huylu, edepsiz, dengesiz biri olarak nitelemektedir. *Sivâsî Efendinin* müridi olan müellifin şeyhine bağlılığı münasebetiyle gayet hissi yazdığı bu sözlerle, *Katip Çelebi* nin eserleri ve hakkındaki diğer görüşler cevap vermektedir. Onun gerek ömrünün sonlarında gördüğü rüya, gerek mesleği

⁵¹ Adnan Adıvar, a.g.e., s.140.

⁵² Orhan Şaik Gökyay, "Katip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri" *Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, 1991, s. 11

⁵³ Cühanümâ, Topkapı Sarayı Revan Köşkü, nu. 1624, s. 1^a

⁵⁴ Uşşakizâde, Zeyl-i Şakâyık, Süleymaniye Hafid Efendi nu.242, s. 131^b

⁵⁵ Mizanu'l-Hakk, , s. 52.

⁵⁶ Ubeydî, Tezkire-i Şukufeciyan, İ.Ü. Küt., TY., 3923, 9a.

⁵⁷ Orhan Şaik Gökyay, , "Katip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri" a.g.e., s. 12

itibarıyla seferlerde çokça vakit geçirmesi, kitaplara ve okumaya olan düşkünlüğü amel noktasında bir takım eksikliklerinin olabileceğini akla getirebilir. Fakat bu durum yaptığı hizmetlerin büyüklüğünden dolayı kendisinden sonra gelenlerce fazla öne çıkartılmayıp, *ölüleriniz hayırla yad ediniz* fehvasınca sadece hayırlı işlerinden bahsedilmiştir.

Katip Çelebi mezheben Hanefî ve meşreben İşrakî⁵⁸ olduğunu söyler. İşrakîlik ona göre, İslami ilimler içinde tasavvuf menzilesinde felsefe ilimlerinden biridir. Nefs-i natika için en yüksek mertebe ve en büyük saadet Allah'ı bilmektir. Bu bilgiye varmak için de biri ehl-i nazar ve istidlalin diğeri de riyazet, mücâhede ve tarikat saliklerinin olmak üzere iki yol vardır. İkinci yolu tutanlardan riyazatlarında şeriat ahkâmına uyanlara sufiyye, uymayanlara da işrâkıyye der.⁵⁹ Meşrebini; şeriata ve ilahi kanunlara uyarak zahiri tehzib, ahlâk-ı zemimeden batını tehzib, nefsi şüpheden ve vehim şaibelerinden kurtararak suver-i kudsiyye ile tezyin ve cemalullahı mülâhaza olmak üzere dört safhada belirtir.⁶⁰ Meşrebine savunacak kadar bağlıdır.⁶¹ *Adnan Adıvar* onun İşrakiliğini, Allah'ı bilmek için riyazet ve nefisle savaş yolunu bir peygamberin irşadına lüzum görmeyen anlamında olmadığını söyler.⁶²

⁵⁸ *Ruhun eğitilmesi ve olgunlaştırılması, kalbin arındırılması ve temizlenmesi neticesinde insanın içinin aydınlanması suretiyle manevi, ezeli ve ebedi gerçeği kavraması.* Sühreverdi-i Maktul bu meşrebin piridir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1995, s. 283.

⁵⁹ *Sullemü'l-vüsûl*, v. 271^a

⁶⁰ *Keşfüz'Zünun*, İstanbul, 1942, c.I., 444 ve 677.

⁶¹ Sühreverdi'nin Hikmetü'l-İşrak'ına, Şirâzi'nin meşhur şerhinden balıse-derken bu şerhte şeriata uygun olmayan sözler olduğunu söyleyenlere karşı onun şariata uygun olduğunu fakat bunu iddia edenlerin bunları anlayamayacaklarını söylemektedir. *a.g.e.* c.I., 684.

⁶² *Adnan Adıvar*, *a.g.e.*, s.139.

Kâtip Çelebi “*Gâhi bir kitap görmeğe şevk düşüp gurub-ı şemsten tulu’a dek şem’a yanardı, kelâl ve melâl gelmezdi*”⁶³ diyecek kadar çok çalışkan, kendisine kalan mirasın mühim bir kısmını kitaba yatıracak ve bir kitabı görmek için kilometrelerce yolculuk yapacak kadar kitap düşkünüdür.

Eserlerine bakılacak olursa onun, tarihi ve onun bir şubesi sayılan biyografiyi çok sevdiği anlaşılr. Kendisi de bu durumu; tarih, tabakat ve vefayât kitaplarını okumaktan zevk aldığını⁶⁴ söyleyerek belirtmektedir. *Şehrizâde*, onun gerek tarih bilgisi gerekse sahip olduğu tarih kitapları bakımından kendisinden öncekilerden ve sonrakilerden de çok ileride olduğunu söylemekte ve şöyle bir hikaye anlatmaktadır: *Şeyhülislam Yahya Efendi*, sohbet sırasında *Kâtip Çelebi*ye kendisinde bin ciltten fazla tarih kitabı bulunduğunun meşhur olduğunu bunun doğru olup olmadığını sorar. *Kâtip Çelebi* olmak gerekdiir diye cevap verir. Fakat şeyhülislamın inanmadığını sezince ertesi gün on katıra birbirinden ayrı üç yüz cilt tarih kitabı yükleterek getirir ve *evde ciltsiz bundan da fazla vardır* der.⁶⁵ Ona göre devlet adamları mutlaka tarih okumalı ve öncekilerin hayatlarından dersler almalıdır. Hatta *Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi nin “tevarihe müteallık umûr’da”* kendisinden yararlandığını söylemektedir.

Kâtip Çelebinin tarihten sonra en çok ilgilendiği saha coğrafyadır. Bu konudaki kitapları okudukça Batılıların bu sahada çok ileri gittiklerini, Müslüman âlimlerin geri kaldıklarını görmüş ve Doğudaki bu eksikliği gidermek için *Cihannümâ’sı* başta olmak üzere bir çok eser telif ve tercüme etmiştir. Arapça ve Latince’yi birinde kitap yazacak diğerinde ise tercüme yapacak kadar iyi bilmektedir.

⁶³ *Mizanü’l-Hakk*, s.131.

⁶⁴ *Mizanü’l-Hakk*, s. 134.

⁶⁵ *Şehrizâde*, *Tarih-i Nevpeydâ*, İ.Ü. Küt. Halis Efendi kit. TY 3291 20^b.

Onun bir diğer özelliği de özgür ve eleştirel düşünmesidir. Devrinde bir çok kimsenin dile getirmeye korktuğu mevzularda görüşlerini hiç çekinmeden söyleyebilmiştir. Sevmeyenlerince onun bu görüşleri istismar edilmiş ve hakkında tezvîratta bulunulmuştur. Özellikle tasavvuf görüşü eleştiri konusu olmuştur. Onun tasavvuf anlayışı ve bunu izahı bilhassa yaşadığı devirde bazı nâkillerin cehil ve tezvîr sebebiyle söylediklerinden tamamıyla başkadır. Eşyanın Allah'ı teşpihini hakiki ve mecazen kabul eder fakat bunun vurma veya üflemeli çalgılardan çıkan seslerle ifade edilemeyeceğini de söylemektedir.⁶⁶ Tekkeler hakkındaki görüşü de pek olumlu değildir. Oraların çocuklardan ve kadınlardan bir çok cahilin bulunduğu yer olduğunu⁶⁷ düşünmektedir. Ona göre ziyaretgahlar aslında bir takım meczuplara ve değersiz kişilere ait olup sonradan ziyaretgâh haline gelmiştir⁶⁸. Ölülerden yardım dilemek manasızdır ve kadınların, çocukların ve zayıf akıllıların mezarlara konan mumların yağıyla yağlanması sadece mezar bekçilerine faydası vardır.⁶⁹ Kıyametin kopma saati hakkında hadis uyduranlara cevap vermesi⁷⁰ define bulma ümidiyle bir çok yanlış fikirler taşıyan insanlara tepki göstermesi⁷¹, taassuba karşı olması⁷² onun akılcı bir adam olduğunu ve batıl inançlarının olmadığını göstermektedir. Onun bu tutumu devrindeki bazı softalarca yanlış anlaşılıp hakkıyla değerlendirilmeyerek itikadına şüphe ile bakılmış olsa da gerçek bir mümindir. Eserlerindeki tarafsızlığı ve değerlendirmelerindeki itidali, dikkat çekici bir özelliktir. Ancak ömrünün son zamanlarında rüyasında peygamberimizi

66 *Keşfü'l-Zünûn* c. I, s. 684

67 *Süllemü'l-Vüsûl*, s. 8b.

68 *Fezleke*, c.II., s.214.

69 *Mizanül-Hakk*, bk. Kabir ziyareti bahsi s.76-78.

70 *Fezleke*, c.I, s.2.

71 *Fezleke*, c.II, s. 383.

72 *Fezleke*, c.II, s. 112.

görmesi ve akli ilimler yanında nakli ilimlerle de ilgilenmesini emretmesi hayatında bir dönem şeri ilimleri ihmal ettiği anlamına gelebilir.

Ömrünün son yıllarında hastalığı münasebetiyle tıp ve havas kitaplarıyla da ilgilenmiş ve kendini tedavi etmeye çalışmıştır.⁷³ Bununla birlikte ilm-i nücum, teshir ve hafâ ile de ilgilenmiştir.

O aynı zamanda bir münekkittir. İncelediği kitaplarda gördükleri kusurları söylemekten hiç bir zaman geri kalmamıştır. Bununla birlikte eserlerinde bazı kusurlar vardır.⁷⁴ Hatta çağdaşı olan tarihçiler tarafından eserlerinde bazı yanlışlıklar olduğu ileri sürülmüş ve tenkit edilmiştir.⁷⁵

Onun eserlerinin güzel taraflarından biri de sözü fazla uzatmaması, seci'ye kaçmaması dolayısıyla çağdaşlarına göre oldukça anlaşılır olmasıdır. Bunun sebebi medrese eğitimi almamış olması olabilir. Aynı şekilde eserlerinin genel olarak tercüme, tarih, bibliyografik ve biyografik olması, akli ve nakli ilimlerde bir eser kaleme almamış olması da medrese eğitimi almamış olmasına bağlanabilir.

Her ne kadar medrese eğitimi almasa da ders verecek kadar bilgilidir. O bir eser yazarken öte yandan dersler verirdi. Diğer müderrisler gibi şerh haşiye türü kitaplar yerine temel kitaplar okuturdu. *Şeyhülislam Yahya Efendi'nin "Ders dir misiniz, haşiyeler mütalaa ider misiniz?"* sorusuna "*Ders okurlar, lakin haşiye iltizamı nadir olur. Zira âdâb-ı fakir her kesrete cânib-i vahdetten dühul ve ihâta-ı külliyyât ile zapt üsul idi.*" cevabını vermesinden de⁷⁶ anlaşılacağı gibi *Katip Çelebi-*

⁷³ *Mizanü'l-Hakk*, s. 139

⁷⁴ Orhan Şaik Gökyay, "Katip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri" a.g.e., s.33-35.

⁷⁵ Fahri Ç. Derin, "Katip Çelebi-Hayatı" *Bilgi*, 1957/11 s.4.

⁷⁶ *Keşfü'z-Zünun*, c.1, s.25-26, *Mizanü'l-Hakk*, s. 131.

nin eğitim metodu, bütünden parçaya bir başka deyişle kökten dala giden bir tarzıdır. O derslerinde haşîye yerine ana metinleri okutmayı tercih etmiştir.⁷⁷ Genellikle camilerde halka açık dersler veren dersiamlardan ders almış olan *Kâtîp Çelebi* derslerinin kendi evinde vermiştir. Bunun sebebi bir medreseden mezun olmamış olması, kendisinin de bu şekilde öğrenmiş olması ve tenkit edilme endişesi olabilir.

C-ESERLERİ

1- **Bahriye**: “*Memâlik-i Osmâniyenin deniz ve memleketlerinden bahs...*” olmak üzere *Kâtîp Çelebi*’nin **Tuhfetü’l-Kibâr**’ından **Bahriye** isminde başka bir eseri de olduğu Nevpeydâ’da yazılıdır.⁷⁸

2- **Câmiü’l-Mütûn min Cellü’l-Fünûn**: Müellifin çeşitli konularda okuduğu ve okuttuğu 27 kitabın özeti ve açıklamalarından oluşmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “*Kâtîp Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*” **Kâtîp Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 85-86. Yazma nüshaları Atıf Efendi 2812 ve Topkapı, Emânet Hazinesi 1763’de 666 varak ve talik yazıyladır.

3- **Cihânnümâ**: Türklerin coğrafya görüşlerinde devir açan mühim bir eserdir. Telif tarihi “*Mirât-ı dünya ve mâ fihâ oldu bu cihan-nümâ*” mısraında olduğu gibi 1058[1649]’dir. 648 büyük sayfa olan ve bir çok Batı diline de çevrilen bu eseri *Kâtîp Çelebi* başladıktan sonra değiştirmiş ve yeniden düzenlemiştir. Bir çok memleketi tarif, mesafe, idari bölüm, saltanat ve siyaset, ahlak ve adet, yapılar, su, hava, nehirler, bitkiler ve

⁷⁷ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, 1997, s.101.

⁷⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.131.

ürünler bakımından tavsif etmiştir. Bitirmeye ömrü yetmemiştir.

İlk defa 10 Muharrem 1145[3 Temmuz 1732]'de İbrahim Müteferrika matbaasında basılmıştır (28, 698 s., 40 levha ve harita). Rumeli bölümü Almanca'ya tercüme edilmiştir. *Joseph Von Hammer-Purgstali, Rumeli und Bosna, Geographische beschriben von Mustafa bin Abdulla Hadschi Chalfa*, Wien, 1812. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.61-73, Orhan Şaik Gökyay, "Cihannüma" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 7, sayfa 541-542, Hamid Sadi Selen, "Cihannümâ" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991. s. 1121-136, Süheyl Ünver, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sında Çin ve Hitay hakkında verilen malumatın kaynağı üzerine" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991. s. 137-140, Bekir Kütükoğlu, "Cihannümâ'ya Dair" **Bilgi**, yıl 1957 s.11. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991, s.141-147. Hagen Gottfried, "Überzeitlichkeit und Geschichte in Kâtip Çelebis Cihannümâ", **Archivum Ottomanicum**, Wiesbaden, 1996, c.14 (1955/96) s. 133-159. Fikret Sarıcaoğlu, "Cihannüma ve Ebubekir b. Behram ed-Dimeşkî-İbrahim Müteferrika" **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, s. 121-142. Talat Mümtaz, "Cihannüma'nın İlaveli Nüshası" **Ülkü**, Ankara, 1940, c. XV, s. 85, sayfa 226 vd., s. 86, sayfa 147 vd., s. 87, sayfa 428 vd.

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şöyledir: Topkapı Sarayı Revan Köşkü, 1622, 1623, 1624, 1626, 1627, 1628, 1630, 1651, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, 3916/6, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, 5616, 3916/11, Beşir Ağa,

110, Halet Efendi, 640, 641, Mihrişah Sultan, 308, Şazeli tekkesi, 122, Dügümlü Baba, 469, Hamidiye, 988, Ragıp Paşa 907/1061, Ayasofya 2604, Beyazıd, 4966, 4672, Nuruosmaniye, 2570, 2569, 2803, 2569, 2570, 3275, 3006, İSAM, Küt., 35216, (zeyil) İ.Ü.Küt., TY.,9589 Rumeli Kısım

4- **Dürer-i Muntessire ve Gurer-i Münteşire:** Çeşitli konularda yararlı bilgilerin olduğu bu eserin tek nüshası müellif hattıyla Nuruosmaniye küt., 4949 numaralı kitabın 1-26 varakları arasındadır ve taliktir. Ayrıca aynı kütüphanede 4385 numaralı kitapta da vardır. Arapça yazılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.81-82

5- **Düstûrü'l-Amel fî Islâhi'l-Hâlel:** *Kâtip Çelebi*'nin 1063'de [1652-1653] devlet gelirlerinin azalmasının ve giderlerinin artmasının sebeplerini anlamak ve çözüm yollarını araştırmak üzere bir mukaddime ve üç fasıl üzere kaleme aldığı eseridir. Mukaddime devlet işlerinden, birinci bölüm reâyâ, ikinci bölüm askeri işlerden, üçüncü bölüm hazine işlerinden bahsetmektedir. *Şinasi*'nin **Tasvir-i Efkâr**'ında ileride kitap haline getirilmek üzere dört sahife halinde ve sahife kenarları çizgili olarak 12 Rebiyyülevvel 1280[1863] tarihli 122. İle 29 Rebiyyülevvel 1280 [1863] 127. Sayılar arasında tefrika edilmiştir. *Şinasi* tarafından *Ayni Ali Efendinin Kavanin-i Ali Osman*'ıyla beraber (s.119-140) basılmıştır. (Tasvir-i Efkâr mat. İstanbul, 1280) Bir baskısı da *Ali Can* tarafından hazırlanıp **Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar** adıyla 1982'de Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.82-84. Münir Aktepe, “Devletin Mali Durumunun Islahına Dair Bir Risa-

le: Düstûru'l-Amel li İslâhi'l-Halel" **Bilgi**, yıl 1957 s.11, Fuad Bayramî, "Kâtip Çelebi, Düstûru'l-Amel li Islâhi'l-Halel" **Mülkiye Mecmuası**, sayı 3, s.39-42, 1933.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Arkeoloji Müzesi 506, Süleymaniye Hamidiye 1469/2, Lala İsmail 343, Esad Efendi, 2067/3, İ.Ü. Kütüphanesi TY.,419/2, 2733/2, İ.Ü. Kütüphanesi, TY. 2758, Nuruosmaniye 4075/2.

6- **Fezleke**: Dili Türkçe'dir. **Fezleketü'l-Akvâl**'in bir zeyli olup 1000'den [1592] 1065'e [1654] kadar olan olayları anlatır. Atıf efendi Küt. Nüshasının (1914) 204^b'ye kadar olan kısmı kendi el yazısıdır. **Fezleke-i Kâtip Çelebi** olarak İstanbul Ceride-i Havadis matbaasında birinci cildi 1286 [1869], (412 s.) ikinci cildi 1287[1870]'de basılmıştır. (398 s.) Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 43-45. Fâhri Ç. Derin "Kâtip Çelebi'nin Türkçe Fezlekesi" **Bilgi**, yıl 1957 s.11, Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1988, s.393-396. Bekir Kütükoğlu, **Katip Çelebi Fezleke'sinin Kaynakları**, İstanbul, 1974, s. 11-20.

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şöyledir: İstanbul Üniversitesi, TY.6019, TY.6068, Millet Küt., Hekimoğlu Ali Paşa 785, Ali Emiri Ef. Küt., 441, Ragıp Paşa Küt., Atıf Efendi Küt., 1914, (Müellif hattı ile) Süleymaniye Fatih, 4444, Hüsrev Paşa, 441, 442, Hasan Paşa 840, Hamidiye 910, Reisülküttap 685, Esad Efendi 2168, Hekimoğlu 785, Topkapı Sarayı Revan Küt. 1186-1187, Hazine küt. 1341, Bağdat küt. 208, Ahmed III 3089, Nuruosmaniye Küt. 3152-3158, Edirne İl Halk küt. 2379

7- **Fezleketü Akvâl ve'l-Ahyâr fî İlmü't-Târih ve'l-Ahbâr**: Dili Arapça'dır. Yegane yazma nüsha Beyâzîd Devlet Kütüphanesi 10318/436 numaradadır. Eserin kenarlarında A-

rapça, Farsça ve Türkçe ilaveler ve tashihler vardır. Müellif hattı olan bu nüsha 1052 rebiyyülahirinde [1942 temmuz] istinsah edilmiştir.

Katip Çelebi bu eserini *Cenâbi'nin el-Aylemü'z-Zahir*'ini özetleyerek ve bazı kısımlarını tamamlayarak meydana getirmiştir. Bir mukaddime, üç usûl ve bir hatimeden ibârettir. Konusu İslam tarihidir. Peygamberimiz ve Hulefâ-yı Râşidîn devrinden 1000'e [1594-1595] kadar olan olayları anlatır. Yararlandığı kaynakları da belirtmiştir. Eserin mukaddimesinde adı **Fezleketü't-Tevârih** olarak geçmektedir. Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 40-43 ve Mükrimin Halil Yınanç, "Fezleketü'l-Akvâl ve'l-Ahyâr hakkında" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991. S.93-100, Ahmet Türk, "Kâtip Çelebi'nin Fezleketü'l-Akvâl'i Hakkında" **Bilgi**, yıl 1957. s.11. Bekir Kütükoğlu, **Katip Çelebi 'Fezleke'sinin Kaynakları**, İstanbul, 1974, s. 11-20.

8- **Hüsnü'l-Hidâye** [Muhammediye Şerhi]: Talebesi *Akhisarlı Ahmed el-Rumî*'nin oğlu *Mevlânâ Mahmud*'un ricası üzerine çok zeki olduğunu söylediği oğlu ve bir başka talebesi için *Ali Kuşçu*'nun **Muhammediye**'sinin cebir ve mukabele bölümüne kadar olan kısmına yaptığı şerhtir. Bu iki çocuğun vakitsiz ölümü üzerine tamamlanamamıştır. Bu eserin varlığını da diğer eserlerinden öğreniyoruz. Elimizde mevcut değildir. Bilgi için bk. Süllemü'l-vüsûl, 42^a, Mizanü'l-Hakk, 139 vd., Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 5. Basım, İstanbul, 1991 s. 128-158, Şehrîzâde, Nevpeydâ, 17^b, Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, III, 130.

9- **İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Târihi'l-Yunân ve'r-Rum ve'n-Nasarâ: Düstûrü'l-Amel'e** zeyl olmak üzere Hristiyan

Avrupa'nın gittikçe kuvvet kazanmasına karşı İslam tarihlerinin bu alemi boş ve yanlış sözlerle tasvir etmesine üzülererek din kardeşlerini gafletten uyandırmak üzere, büyük kısmıyla Atlas Minor tercümesinden faydalanılarak, İslam tarihlerinde Avrupalılar hakkındaki eksik ve yanlış bilgileri gidermek üzere yazılmış küçük bir risaledir. Katip Çelebi yazılış sebebini açıkladıktan sonra iki kısımdan oluşan mukaddime kısmına geçer. İlk kısımda Hristiyanların kutsal günlerini ve mezheblerini tanıtır. İkinci kısımda ise demokratik ve aristokratik Avrupa devletlerinden bahseder. Diğer kısımlarda papalıktan, imparatorlardan ve Avrupa devletlerinden bahseder. (58 varak)

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler; Türk Tarih Kurumu Küt. Nu.19 ve Konya İzzet Koyunluoğlu Küt. 14029. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.57, Mesut Koman, "İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Târihi'l-Yunân ve'r-Rum ve'n-Nasarâ" **Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi**, s.79, 1945. Mehmet Aydın, "Kâtip Çelebi'nin İrşâdü'l-Hayârâ adlı eseri" **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi İstanbul**, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi, c.I, İstanbul, 1986, s. 95-100. V.L. Menage, "Three Ottoman Treaties on Europe" **Iran and Islam in Memory of the Late Vladimir Minorsky**, Edinburgh, 1971, s. 421-423, 429-431.

10- **İlhâmü'l-Mukaddes mine'l-Feyzi'l-Akdes: Kâtip Çelebi, Cihannümâ'nın** önsözünde, dünyanın yuvarlak olmasının İslâm'a göre mümkün olduğunu izah ederken gece ve gündüz süreleri arasında büyük farklılık gösteren kuzey memleketlerinde namaz ve oruç vakitlerinin tayini meselesini düşünür ve zamanın şeyhülislamı *Mehmet Bahai Efendiden* fetva

isteyip de alamayınca⁷⁹ bu eserini telif eder. Kuzey ülkelerinde namaz ve oruç vakitlerinin belirlenmesi, güneşin aynı yönden doğup batmasının dünyanın her hangi bir noktasında mümkün olup olmadığı, her ne tarafa dönülürse Mekke'den başka kible olacak bir memleket bulunup bulunmadığı konularındaki görüşlerini ve bilgilerini aktarmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.76-77, Bedi N. Şehsüvaroğlu, "İlhâmü'l-Mukaddes mine'l-Feyzü'l-Akdes" *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991. S.141-176. Muhammed Hamidullah "Kâtip Çelebi'nin İlhâmü'l-Mukaddes mine'l-Feyzü'l-Akdes'i" *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. IV, cüz 3-4'den ayrı basım, İstanbul, 1971, s.153-215. Doç. Dr. Mustafa Kaçalın eseri yayına hazırlamaktadır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler ve numaraları şöyledir: Arkeoloji Müzesi, 333/2, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi TY.1610, Nuruosmaniye 4075/3, Süleymaniye Lala İsmail Efendi 694/4, Süleymaniye Reisülküttap 1183/14, Hacı Mahmud Efendi, 1938/2, Düğümlü Baba, 444/4, Düğümlü Baba 445/5, Hamidiye,993/2, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K.248, K 70/5, Hacı Selim Ağa, Hac-725, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Raş-290.

11- **Kânunnâme**: 1064-1065 (1654-1655) yılları arasında toplanmış bir kanun mecmuasıdır. Hakkında bilgi sahibi değiliz.

12- **Levâmiu'n-Nûr fî Zulmeti**- Atlas Minor: *Kâtip Çelebi*'nin ikinci önemli coğrafya eseridir. *Şeyh Mehmet İhlâsî*'nin yardımıyla bir buçuk senede yaptığı *G. Mercator* ve

⁷⁹ *Cühannümâ*, İstanbul, 1145, s.21-22.

Lud. Hondios'un Atlas Minor (Arnheim, 1621) isimli eserinin tercümesidir. Tercümesine 1064 [1653] yılında başlanan bu eserin Avrupa kısmı diğer bölgelere göre oldukça geniştir. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.73-76. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991, s.147-148.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler ve numaraları şöyledir: Topkapı Sarayı Revan Köşkü, 1632, 1637, İ.Ü. Küt., TY 123, TY., 6610, Nuruosmaniye 2998, Süleymaniye Esad Efendi, 2042, 2043, Hamidiye, 988, Beyazıt Veliyyüddin, 4672.

13- **Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk**: *Kâtip Çelebi*'nin telif ettiği son eserdir. Ölümünden dokuz ay önce 1067'nin Seferinde [Kasım 1656] tamamlanmıştır. Devrinde tartışılan batıl düşünce ve inançlara karşı, müspet fikirlerini açıklamak, mahiyetini ortaya koymak ve kavgaların önüne geçmek için yazmıştır. En çok basılan kitabıdır. Açıkladığı bazı konular bugün bile güncelliğini sürdürmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.87-90. Haluk İpekten, “Mizanü'l-Hakk...” **Bilgi**, yıl 1957 s.11. Muhsin Dinçer, *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri ve Mizanü'l-Hakk fî İhtiyârü'l-Ehakk* tercümesi, Lisans tezi, danışman: Necip Taylan, İstanbul, Yüksek İslam Enst., İstanbul, 1982. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991, s.140-141.

Şinasi, *Tasvir-i Efkâr*'da 23 Ramazan 1280 175. sayıda tefrikaya başlayıp 210. sayıda tamamlamıştır. Tefrika edildikten sonra 1281[1864-65] *Tasvir-i Efkâr* matbaasında (145 s.), 1286 [1869-70] Ali Rıza Matbaasında (147 s.) ve 1306 [1889-

90] Matbaa-ı Ebuzziya (155 s.) olmak üzere üç kez basılmıştır. Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladığı bu eser, **En doğruyu Sevmek İçin Hak Terazisi** adında Kültür Bakanlığı tarafından 1972'de İstanbul'da, **Mizanü'l-Hakk...** adıyla Tercüman yayınları arasında 1980'de İstanbul'da ve 1993'de Mili Eğitim Bakanlığı yayınları ve 1980'de Kervan Yayınları arasında yayınlanmıştır. Mustafa Kara ve Süleyman Uludağ, **İslamda Tenkid ve Tartışma Usulü** adı altında sadeleştirerek Marifet yayınları arasında 1981 ve 1990 yıllarında iki defa basıldı.

Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şöyledir: İ.Ü. Küt. TY. 3859, TY. 3653, TY. 3373, TY. 3937/2, TY. 1819, TY. 1741, TY. 5912, TY. 6659, TY. 6669, Ay. 327/2, 3463, 9669, 1403, Beyazıt Veliiyüddin Efendi 3214, Beyazıt Devlet 17761, 17167, 2730, Arkeoloji Müzesi 333/1, 508/2, 1496/1, Süleymaniye Esad Efendi 3677/7, Lala İsmail 694/5, Hasan Hüsnü Paşa, 705, Hamidiye 993/1, Reisülküttap 561, Beşir Ağa 554, Çelebi Abdullah Efendi 393/7, Hacı Mahmud Efendi 1745/1, 1857/1, 1950, 1969, 2009, 2031, 2032, 6318/1, Bağdatlı Vehbi 760, Mihrişah Sultan 301, Mihrişah Sultan 440/5, Hüsrev Paşa 705, Tırnovalı 1162, Hacı Mahmud Efendi 1938/1, 1938-2, Halet Efendi 162/2, Dügümlü Baba 444/3, Fatih 5335/2, Reşid Efendi 68/1, Pertev Paşa 358, Millet Ali Emiri Şeriyeye 320, Tarih 568, Nuruosmaniye 4327, 4991, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 651, Selim Ağa Kemankeş 294, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K.70/2, Edirne Selimiye 1041,1042, Manisa İl Halk, 1341, 1325, Tire Halk, Nec-671, 663, Ankara Türk Dil Kurumu, 305, Konya Koyunoğlu, 13838, Konya Mevlana Müzesi, 5277, Ankara Türk Tarih Kurumu, 331, 269, Kütahya Vahit Paşa, 581, Yapı Kredi Kütüphanesi; 15736, Konya Akşehir 348, Kayseri Raşid Efendi, 290.

14- **Muhtasar Câmiü'l-Mütûn: Câmi'u'l-Mütun** isimli eserde geçen kitaplardan 12'sini içeren bir mecmuadır ve

Ali Kuşçu'nun Mahbûbu'l-Hamayil'ine naziredir. Bu eser hakkında da daha fazla bilgiye sahip değiliz.

15- **Nigârîstân-ı Gıfârî-i Letâîf'in İhtisârı:** Bu eser *Kâtip Çelebi'*den sonra *İzzet Ali Paşaya* geçtiği, bunun vefâtıyla da Hazine-i Hümâyûn Kütüphanesine alındığı *Şehrîzâde'nin Nevpeydâ'sında* zikredilmektedir.⁸⁰

16- **Nübüvvet ve Millet Hakkında Bir Risale:** Sadece Süleymaniye Laleli bölümünde 2285/4 numaralı kitabın 6a'dan başlayan bu eserden Orhan Şaik Gökyay ve diğer kaynaklar bahsetmemektedir. Eserlerinden birinin içinden bir bölüm olabilir.

17- **Recmü'r-Recîm bi'l-Sîn ve'l-Cîm:** 1064-1065 [1653-1654] yıllarında şeyhulislamın ilginç fetvalarının toplandığı bir mecmua olup mevcuduna rastlanmamıştır. Daha fazla bilgi için bk. Mizanü'l-Hakk., 138, *Şeyhî*, Vekâyi-i Füzelâ, Veliyyüddin Efendi küt., nu. 2361, I, 131^b.

18- **Sullemü'l-Vüsûl ilâ Tabâkâtü'l-Fühûl:** Harf sırasına göre tertip edilmiş Arapça bir biyografi kitabıdır. Üç kısımdan oluşan kitabın ilk bölümünde kendi adlarıyla tanınmış meşhurlar, ikinci bölümde, neseb, künye ve lakaplarıyla tanınan kişiler yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise çeşitli faydalı tarih bilgilerine ayrılmıştır. Bir nevi **Keşfu'z-Zünûn'un** müellif indeksidir. 1058[1649] yılında tamamlanmıştır. Tek nüshası müsvedde halindedir ve Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 1877 numarada kayıtlıdır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.57-61, Ahmet Türek, "Kâtip Çelebi'nin Süllemü'l-vüsûl'ü" **Bilgi**, yıl 1957 s.11. Yekhlief Houria, **Kâtip Çelebi ve Sullemü'l-Vüsûl'u**, Yüksek Lisans Tezi, da-

⁸⁰ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.130-131.

nışman, Ali Yılmaz, Ankara, Üniversitesi, Sos. Bil. Ens., İlahiyat Fak, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara. Eleazar Birnbaum, “Katip Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: a Methodological Investigation of the Autographs of his Kashf al-Zünûn and Sullam al-Wusûl” **Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient**, Paris, 1997, s.236-263.

19- **Şerh-i Tefsîr-i Kadı Beyzavî**: Hocası *Arec Mustafa Efendi*den gördüğü derslerden mülhem günde bir sahife olarak yazmaya başladığını Mizânü'l-Hakk'tan öğreniyoruz. Bugün varlığından haberdar olduğumuz bu kitaba sahip değiliz. Tamamlanmamış olabilir. Bilgi için bk. **Mizânü'l-Hakk**, s.135-136.

20- **Takvîmü't-Tevârih**: Hz. Adem'den 1058'e (1648) kadar olan olayları anlatır. *Kâtip Çelebi* Fezleketü Akvâl'in kronolojik cetveli olan bu eserini, 1058 [1648] yılında iki ay içinde tamamlayarak dönemin sadrazamı Sofu Mehmet Paşaya takdim edilerek ikinci halifelik rütbesine nail olmuştur.⁸¹ Arapça **Fezleke**'nin kronolojisi sayılabilir. Arapça, Farsça ve Batı dillerine tercüme edilmiştir. *Rinçaldo Karli* tarafından İtalyanca'ya çevrilmiş ve 1698'de Venedik'te basılmıştır. Bazı ilavelerle Müteferrika Matbaası'nda 1146 [1733] yılında basılmıştır. (Çift sütun, 12, 247 sahife.) Eserin başında *Kâtip Çelebinin* eserlerinin bir listesi vardır. Ayrıca zeyil mahiyetinde *Ali Suavi* tarafından Paris'de, 1291 [1874] yılında 128 sayfa olarak neşredilmiştir. **Şakâyı**k'a zeyl yazarlardan *Şeyhî Mehmet Efendi* 1059'dan [1649] 1144'e[1731] kadar tezyîl etmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 48-54,

⁸¹ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1343, c.3, s.126.

Tayyib Gökbilgin, “Kâtip Çelebi’nin Kronolojik Eseri: Takvîmü’t-Tevârih”, **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991. s. 101-120. Bekir Kütükoğlu, **Katip Çelebi ‘Fezleke’sinin Kaynakları**, İstanbul, 1974, s. 11-20.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler şöyledir: Topkapı Sarayı Revan Köşkü, 1198/2, 1199, 1202, 1201, 1202, 1203, 1204, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, 1396, İ.Ü. Küt., TY 6143, TY 3891, TY. 2618, TY. 2611, TY. 2405, TY. 2439, TY.1471, TY. 9605, Süleymaniye Çelebi Abdullah Efendi, 257, Esad Efendi, 2234, 2399, Hamidiye, 929, 993/2, Bağdatlı Vehbi, 1235, Lala İsmail Ef., 301, Hafid Efendi, 235, Yeni Camii, 839, Valide Camii, 717-1, Hacı Mahmut Efendi, 4840, 5016, Hekimoğlu, 730, Hüsrev Paşa 379-380 Ayasofya, 3162, 3169 Reşid Efendi, 653, Köprülü Küt. 1064, Atıf Efendi, 1873, Nuruosmaniye, 3262, 3263, Beyazıd, 4990, Beyazıd Veliyüddin Efendi, 2409, 2410, 2411, Süleymaniye Pertev Paşa, 469, 482, Millet Hekimoğlu Ali Paşa, 730, Millet Reşit Efendi, 653, Millet Ali Emiri Efendi, 128, 129, 130, Arkeoloji Müzesi Küt., 450, 887/2, 1325, 1400, Belediye küt. Muallim Cevdet, 218, 70/1, Ankara Türk Tarih Kurumu, 301, 668, 424, 640, 87, 62, 268, Edirne Selimiye, 1479, Konya Mevlana Müzesi, 3082 (Müellif Hattı)

21- **Târih-i Firengî Tercümesi**: *Johan Carion*’un Avrupa tarihini anlatan **Chronik** isimli eserinin tercümesi olup bazı kısımları **Tâsvir-i Efkâr** gazetesinin 55. sayısından itibaren neşredilmiştir. Konya İzzet Koyunoğlu küt. Nu.14031’dadır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.54-56.

22- Târih-i Konstantiniyye ve Kâyasıra (Ravnaku's-Saltana): 1579 yılına kadar İstanbul'da geçen hadiseleri ihtiva eden, dört bizans tarihçisinden (Zanoras, Acominatos, Gregoras ve Chalcocondyles) ve J. Karion Bizari, Parsius ve Guicciardini'nin eserlerinden tercüme ve intihap yolu ile meydana getirilmiş bir eserdir. Bekir Kütükoğlu, eserin ismini diğerlerinden farklı olarak Ravzatu's-Saltana olarak okumaktadır. Eserin tahlili için bk. V.L. Menage, "Three Ottoman Treatises on Europa" **İran and İslam in Memory of the Late Vladimir Minorsky**, Edinburgh, 1971, s. 421-423, 429-431. Konya İzzet Koyunoğlu küt. Nu. 14032'de bir nüshası vardır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 56. V. L. Menage, "Katip Celebiana" **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Londra, 1963, sayı XXVI., s.173-175.

23- Tarih ve Tabakât-ı Nevâdir İhtisârı: Katip Çelebi'nin 1065 yılında kaleme aldığı bu eserini, kütüphanelerdeki üç yüz cilt kadar mecmuadan çıkartılan dört bin kadar risaledeki faydalı bilgilerin Letâyif-i Nigarîstan-ı Gıfârî tarzında yazmıştır. Bu önemli mecmuadan sadece Bursalı Mehmet Tahir bahsetmektedir. *Şehrizâde*'de olduğu Nevpeydâ'da yazılmıştır. Daha sonra ne olduğu bilinmemektedir.⁸²

24- Tuhfetü'l-Ahyâr fi'l-Hikemi ve'l-Emsâl ve'l-Aş'âr: Harf sırasına göre hazırlanmış faydalı bilgiler kitabıdır. Üç dilde muhtelif eserlerden toplanmış olup felsefe ve edebiyat ile ilgili fıkralar, aile ve memleket idaresine ait kıssalar, kuşlar, hayvanlar ve otlara dair meraklı bilgiler, hoş latifeler, hikayeler ve atasözleri yer almaktadır. Tek nüsha Süleymaniye Esad Efendi 2539 numaradadır ve 565 varak, nesih, 1089'da telif e-

⁸² Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.131.

dilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.79-81.

25- **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr:** 1055 [1645]'den 1067 [1656]'ya kadar Girit seferi esnasındaki olayların anlatıldığı bir denizcilik tarihidir. 1067 [1656] saferinde tamamlanmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s.45-48. Ünsan Orgun “Osmanlı Deniz Tarihinin Kaynakları ve Tuhfetü'l-Kibâr” **Bilgi**, yıl 1957 s.11, Şevkî, Tuhfetü'l-Kibâr ve Kâtip Çelebi, İstanbul, Üniversitesi Edebiyat Fak, Tarih böl. Lisans tezi, 1952, Şevki Berker, “Tuhfetü'l-kibâr ve Kâtip Çelebi” **Ülkü Mecmuası**, Ankara, 1940, c.XV, s. 471-475.

Arap harfleriyle İstanbul'da iki baskısı yapılmıştır. İbrahim Müteferrika, 1141[1728], 7, 75, (çift sütun) ve Matbaa-ı Bahriye'de, *Savfet Beyin* himmetiyle bazı resimler ilave edilerek 1329 [1911] yılında, 12, 164 s. James Mitchell, **The History of the Maritime Ware of the Turks**, London, 1931 de yapılmış tercümesi vardır. Orhan Şaik Gökyay tarafından hazırlanarak Tercüman Gazetesi Bin bir Temel Eser dizisinden 1980'de, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı tarafından 1973'de ve Kervan Yayınevi tarafından 1980'de yayımlanmıştır.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Topkapı Revan Köşkü-1188, 1189, 1190, 1192, 1193, 1194, 1195, 1640/2, İ.Ü. Küt., TY. 6091, TY. 6118, TY. 6147, TY. 2625, Süleymaniye Esad Ef., 2170/2, Damad İbrahim Paşa, 908, Lala İsmail Paşa, 310, Beşir Ağa, 463, Damad İbrahim Paşa 908, Reşit Efendi, 642, Yahya Tevfik 1561, Mihrişah Sultan 304, Millet Reşit Efendi, 681/2, Nuruosmaniye 3219, 3221, 2752, 2753, 2754, Süleymaniye Ayasofya, 3126, Ragıp Paşa Yahya Efendi, 259/1561, Ankara Türk Tarih Kurumu, 664.

II. BÖLÜM

KEŞFÜ'Z-ZÜNÜN AN EL-ESÂMÎ VE'L-FÜNÜN

1- YAZILIŞ SEBEBİ

İslam dünyasında bilinen en eski biyografi ve bibliyografi ya kitabı *İbni Nedim*'in *Fihristü'l-Kütüp* isimli eseridir. Müellifleriyle birlikte kitaplardan bahseden bu kitap telif tarihi 377[987]' ye kadar Arapça yazılan eserleri içermektedir. Daha sonra *Harezmi* [ö.387/997] *Mefâtihi'l-Ulûm*, *İbni Sina* (ö.428/1036), *Fahr-ı Râzi* [ö.606/1209] *Hadâiku'l-Envâr fî Hakâiku'l-Esrâr*, *Kutb-ı Şirâzi* [ö.710/1311] *Dürretü't-Tâc ve Devvânî* [ö.908/1502] *Enmüzâcü'l-Ulûm* isimli kitaplar yazmışlardır. Osmanlılarda *Abdurrahman Bestâmî* [ö.858/1454] *Fevâhu'l-Miskıyye fî Mevzuâtü'l-Ulûm*, *Molla Lütfî* [ö.900/ 1494] *El-Metâlibü'l-Îlâhiyye fî Mevzuâtü'l-Ulûm*, [844/1440] *Sıyûti* [ö.911/1505] *en-Nikâye Muhammed b. Sadreddin-i Şirvânî* [ö.1036/1626] *el-Fevâidü'l-Hakaniyye ve Taşköprüzâde* ismiyle maruf *İsâmüddin Ahmed* [ö. 968/1560] *Miftâhü's-Saâde'si* bu mevzuda *Keşfü'z-Zünûn* 'dan önce yazılan kitaplardır.⁸³

Yukarıda zikredilen eserlerden mülhem, klasik Arap tarihçileri ekolünde kaleme alınan *Keşfü'z-Zünûn an el-Esâmî ve'l-Fünûn*⁸⁴, *Kâtip Çelebinin* ülkemizde ve yurt dışında en

⁸³ M.Reşidoğlu, “Bizde Ansiklopedi ve Keşfü'z-Zünûn” *Bilgi*, İstanbul, 1957, c.11, s.128.

⁸⁴ Bekir Kütükoğlu, *Katip Çelebi'nin Fezleke'sinin Kaynakları*, İstanbul, 1974, s.2.

çok tanınan ve en sık başvurulanan bibliyografik eseridir. Yazılış sebebini "*Halep'te(1043[1633]) ikamet esnasında sahaf dükkanının kitapları görülüp ilhâm-ı ilâhi ile esmâ-ı kütüp tahririne şuru' olundu*"⁸⁵ diyerek açıkladığı ve yirmi yıl gibi uzun bir sürede muhtelif nüshaları birbirleriyle karşılaştırmak veya ismini duyduğu kitapları bizzat görmek için muhtelif seyahatler yaparak meydana getirdiği bu mühim eseri gerek bizzat okuduğu, gerekse sahaflarda ve kütüphanelerde gördüğü bütün eserlerin bibliyografik künyelerini çıkarıp "*huruf tertibiyle*" sıralayarak tamamlayabilmiştir. Alfabetik olması kendinden öncekilerden en büyük farkıdır.

Bu çalışmanın sonunda 1048-1050 [1638-1640] yılları arasında tebyiz ettiği eserine verdiği ilk isim **Kitâbu İcmâlü'l-Füsûl v'el-Ebvâb fî Tertîbî'l-Ülûm ve Esmâ'ül-Kitâb**'dır⁸⁶. Bu tebyizden sonraki on yıl içinde bir çok ilaveler yaptı. Tebyiz ettiği nüshanın kenarına bir çok eklemeler, düzeltmeler ilave etti. Nihayet 1060[1650] yılından sonra "*müsveddesin gören ulemâ beyazını rica ettiklerine binâen*" ikinci kez tebyize başladı ve ismini "*ve esâmi-i kütüp bu zamana gelince görülüp mütalaa olunan tevârih ve tabakat kitaplarından mahallerine nakilden gayri bişahsihi elden geçen kütüphanelerin nice bin cilt kitabı ve yirmi seneden beri sahafların akutıp getirdiği kütüp cümle yerlerine yazılıp mevzuatı'l-ülûm kitaplarında mestur olan üç yüzden ziyade fen dahi huruf tertibiyle mahalline naklolundu. Nice mebahis ve mesâil-i gâribe yazıldı ki anınla cümle ülûm ve kütübe ilm-i icmali hasıl ola ve buna Keşfü'z-Zünûn an el-Esâmî ve 'l-Fünûn namı konup*"⁸⁷ diyerek değiştirdi.

⁸⁵ Mizanü'l-Hakk., İstanbul, 1280, s.128.

⁸⁶ Şerafeddin Yaltkaya, "Mukaddime" **Keşfü'z-Zünûn** İstanbul, 1941, c.1, s.10.

⁸⁷ Mizanü'l-Hakk., İstanbul, 1280, s.135-136

Kâtip Çelebi “müsveddesin gören ulemâ beyazını rica ettiklerine binâen harf-i ha'ya varınca cild-i evvel beyaz ve ulema-ı asra arz olunmuş idi. Pesent ve tahsin ettiler”⁸⁸ diyerek beyaza çekti. Sonradan dal harfine kadar getirdiği bu nüsha bugün Topkapı Sarayı Revan Köşkü kütüphanesinde 2059 numarada kayıtlıdır. Eserini tebyiz etmeye ömrü vefa etmeyince kalan müsveddeler Carullah Veliyüddin Efendi kütüphanesinde mahfuz kalmıştır. (1619 numarada) Bu müsvedde elli ikinci varaktan başlar ve iki yüz yirmi ikinci varakta biter. Bu müsveddede satırlar arasına ve sayfa kenarlarına, çoğunu ancak kendinin anlayabileceği şekilde bazı ilaveler ve düzeltmeler yapılmıştır. 115. Varakta ilm-i fıkıh bölümü kaybolduğundan dolayı *Taşköprüzâde*'nin *Miftahü's-Saâde*'sinin ilgili bölümleriyle kapatılmıştır. Kaybolan bu dört sahife daha sonra *İsmail Saib Sencer*'in kitapları arasında bulunup yerlerine konularak eserin tam bir baskısı yapıldı.⁸⁹ Bu beyaz ve müsvedde halinde olan iki yarım nüshadan, *dürus* maddesine kadar beyaza çekilmiş kısmı ve müsvedde halinde olan kalan kısmı ile *Kâtip Çelebinin* el yazısıyla tam bir nüsha çıkmaktadır.

Kitabın dili Arapça'dır. Buna o zamanlarda ilim dilinin Arapça oluşu ve *Süllemü'l-Vüsûl*'ün ve eserinde bahsettiği kitapların yüzde doksan beşinin Arapça olması sebep olabilir. *Kâtip Çelebinin* dilinde bir takım nahiv hataları ile anlaşılması güç bir takım terimlerin bulunması, bazı kitaplar hakkındaki bilgilerin yanlış olması,⁹⁰ Arapça bir eseri Türkçe veya bir başka dilde yazılmış olduğunu söylemesi, tekrarların olması, tarihi konmamış *el-mutavaffa*'ların bulunması⁹¹ gibi bir takım

⁸⁸ a.g.e., a.y.

⁸⁹ Şerafeddin Yaltkaya, a.g.e., c.I, s.11

⁹⁰ Şerafeddin Yaltkaya, a.g.e., c.I, s.15-16

⁹¹ Orhan Şaik Gökyay, “Katip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri” a.g.e., s.78.

eksiklikler vardır. Ancak müellifi, bilemeyeceği ve araştırması sonucu bulamayacağı bir şey için suçlamak doğru değildir. Onun bir eseri vücuda getirmek için verdiği büyük emekler ve çektiği zahmetler ile yararlandığı kaynakların da benzer illetlerle müptela olduğu düşünülecek olursa bu eksikliklerin eserin kıymetine tesir edecek noktalar olduğu düşünülemez. Flugel, müellifi bu konuda tamamen mazur görmekte ve kabahati eğer varsa, nüshaların bozukluğuna ve Avrupa kütüphanelerinininki gibi doğru katalogların olmayışına bağlamaktadır.⁹²

2- YARARLANDIĞI KAYNAKLAR

Kâtip Çelebi kitabının mukaddimesini yazarken özellikle *Taşköprüzâde*'nin (ö.968/1560) **Miftâhu's-saâde** ve **Misbâhü's-Siyâde**'sinden yararlanmıştır. **Miftâhu's-saâde**'nin birinci faslı nazarî usule başlamak ve onu geliştirmek için faaliyetimize hangi istikameti vereceğimizden bahsetmekte olup *Kâtip Çelebinin* eserinde *Taşköprüzâde*'ye ait olan kısımların hepsi bu fasıldan alınmıştır. Müellif, döneminde, özellikle Anadolu'da yetişen bilginlerden pek çoğunun biyografisini vermektedir. Eser, müellifin yaşadığı dönem için en zengin kaynaklardan biridir. Taşköprüzade eserini ilimlere göre tertip etmiş, bu ilimleri altı dala ayırıp her birini devha olarak adlandırmıştır. Bu devhalar onun dönemine kadar mevcut olan ilimlerin ve bu ilimlerde telif edilen eserlerin çoğunu ihtiva eder. Sadece eserleri zikretmekle kalmaz müelliflerin biyografileri ve eserleri hakkında bilgi de verir. Oğlu *Kemalüddin Mehmet* (ö.1030/ 1620) tarafından **Mevzuatü'l-Ülûm** adında Türkçe'ye tercüme edilmiştir ve iki cilt halinde 1313/1895 yılında İstanbul'da yayınlanmış, ilk bölümü *O. Rescher* tarafından Alman-

⁹² Gustav Flugel, "Giriş" **Keşfü'z-Zünûn** İstanbul, 1941, c.1., s.41-42

ca'ya tercüme edilmiştir. *Kamil el-Bekri* ve *Abdülvahhaş Ebu'n-Nur* eseri dört cüz halinde tahkik edip her cüzün sonuna birer fihrist dördüncü cüzün sonuna da umumi fihrist ilave ederek 1968 yılında Kahire'de neşretmişlerdir.

Yine *Taşköprüzâde*'den alıntıladığı bir takım bilgiler daha vardır ki onun asıl kaynağı *İbni Haldun*'un (ö.808/1406) **Mukaddime**'sidir. **Mukaddime**, *İbni Haldun*'un **el-İber** adlı tarih kitabının ilk cildidir. Müellif bu eseri tarih kitabına bir giriş olarak kaleme almış, tarih ilimlerinin problemlerini, tarihle ilgili bilgileri derleme metotlarını, tarihçilerin düştükleri yanlışlar gibi konuları ele almış, bir şekilde tarih felsefesi yapmıştır. Defalarca basılan bu kitap batı dillerine tercüme edilmiş ve *Zeki Kadiri Ugan* tarafından üç cilt halinde Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. (İstanbul, 1970) Süleyman Uludağ'ın çevirisi Dergah yayınları arasında iki cilt olarak 1982 ve 1982 yıllarında iki kez basılmıştır.

*Kâtip Çelebinin "kâle" dediği yerlerde kastettiği alıntı İbni Hallikân'dır.*⁹³ *İbni Halikan*'ın (ö.681/1282) **Vefâyâtü'l-Ayân**'ı cahiliye döneminden müellifin yaşadığı döneme h. VII. Asra kadar geçen dönem içerisinde yaşamış önemli kişilerin biyografilerini içermektedir. Müellif sadece ölüm tarihini tespit edebildiği şahısları eserine almış sahabe ve tabiinden meşhurları eserine almamıştır. Eserde bulunan 862 biyografi isimlere göre alfabetik olarak tertip edilmiş şahısların baba adları, lakap ve künyeleri göz önüne almamış, ilmi şahsiyeti, şiirleri ve eserleri hakkında teferruatlı bilgi vermiştir. Bu bilgileri okuduğu kitaplardan dinlediği hocalarından ve kendi gördüklerinden almıştır.⁹⁴ Bir kısım müsteşriklerce de neşredilen bu eser *Muhammet Muhyiddin Abdülhamid* tarafından altı cilt halinde

⁹³ Gustav Flugel, a.g.e., s.44

⁹⁴ Kenan Demirayak, Sadı Çöğenli, **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, 2.bs., Erzurum, 1995, s. 185.

1947 yılında Kahire’de, *İhsan Abbas* tarafından da sekiz cilt halinde Beyrut’ta yayınlanmıştır.

Katip Çelebi eserinde, *İbni Subkî* ve diğer tabakât müellifleri gibi müracaat ettiği kaynakları açıkça zikretmektedir.⁹⁵ Bunların yanında; *Kutb-ı Şirâzi* (ö.710/1311) **Dürretü’t-Tâc** ve *Devvânî*(ö.908/1502) **Enmüzâcû’l-Ulûm ‘Farabi** (ö.997), *İbni Sinâ* (ö.1036), *Abdurrahman Bestâmî* (ö.858/1454) **Fevâhu’l-miskıyye fî Mevzuâtü’l-ulûm**, *Molla Lütfi* (ö.900/1494) **El-Metâlibü’l-İlâhiyye fî Mevzuâtü’l-Ulûm** (844/1440) eserlerinden de yararlanmıştır.

3- MUHTEVASI

Kâtip Çelebi eserinde 14500 eser ve 10000 kadar müelliften bahsetmektedir. Bu kadar çok eser ve müellifinin tam adlarını ve ölüm tarihlerini belirtmek için kendinden önce yazılmış bir çok ansiklopedik ve biyografik kitabı okumak zorunda olduğunu düşünebiliriz. Hakkında bilgi almak istediği bütün eserleri büyük bir dikkatle incelemiştir. Bizzat görmediği ve incelemeyeceği eserlerin baş taraflarını almaması ona bu konuda güvenebileceğimizi göstermektedir. Kaydettiği eserleri, müellifi, te’lif tarihi ile göstermiş ve bununla ilgili eserleri de kaydetmiştir. Bunların varsa şerhlerini ve haşiyelerini bildirmiş, geçtiği veya ileride geçeceği yerleri işaret etmiştir. Bir ismi olmayan eserleri ise ait olduğu ilmin başlığı atında veya müellifine izafetle göstermiştir. Eserlerin telif tarihleriyle birlikte bapların ve fasıllarını da bildirmiş, başlangıçlarını da yazmak suretiyle karışıklıkları önlemiştir. Eserin muhtelif bölümlere

⁹⁵ Orhan Şaik Gökyay, “Katip Çelebi, Hayaı, Şahsiyeti ve Eserleri” a.g.e., s.77-78

ayrılmış olan mukaddimesinde ilmin önemi, kıymeti, taksimi ve tarihi üzerinde durmuş, zamanındaki ilimlerin isimlerini, tariflerini ve mevzularını vermiştir. *Kâtîp Çelebi* kendinden öncekilerin hükümlerine hüküm ilave etmeyi, okuyucuya zevk vermek için araya mısralar sokmayı ve eserlerin unvanlarından başka kısa özetler ve bölümler hakkında bilgi vermeyi bildiği⁹⁶ için kitabı çok okunmuştur.

Kitap dört mukaddime iki fasıl ve yedi devhadan ibarettir. Birinci mukaddime ilmin kemali ve ilmin öğrenmek ve öğretmekle sabit olan kıymetinden, ikincisi talebenin tabi olduğu şerait ve göreceği hürmet eserlerinden, üçüncüsü hocalara gösterilecek hürmetten ve onun ne tarzda yaşaması icap ettiğinden dördüncüsü nazari ve tasavvufi usuller arasındaki münasebetin izahından bahseder. Birinci fasıl nazari usule başlamak ve onu inkişaf ettirmek için faaliyetimize hangi istikameti vereceğimizi bildirmektedir. *Taşköprüzâde*'nin eserinden alıntılıdığı yer bu bölümdür. İkinci fasıl tasavvufa ait olup ilimden neşet eden amellerin bir semeresi olan şubelerden bahseder. Müellif, ilimlerin her birisini ele aldığı vakit şu surette hareket etmektedir: Evvela ilmi tarif etmekte sonra o ilme dair yazan muharrirleri zikir ve kitapların unvanları ilave etmekte, fakat kitapların yazıldıkları zamanı, kıymetlerini, deruni bağlarını ve taksimatını dikkate almamaktadır.⁹⁷

Eserde, her ilim ait olduğu harf altında geçer ve bilgi verilir. Tefsir ilminin te harfinde olması gibi. Daha sonra o konuda yazılmış kitaplara geçilir. Müellif, kitap isminden sonra sırasıyla; yazarının ismi, doğum ve ölüm tarihleri, hayatından ve diğer eserlerinden bahseder. Kitabın kısımlarını, ciltlerini, bölümlerini ve yazılış gayesini açıklar. Daha sonra varsa, meşhur

⁹⁶ Flügel, a.g.e., c. I., s. 41

⁹⁷ Flügel, a.g.e., c. I., s. 44

âlimlerin kitap hakkındaki görüşlerini belirtir. Esere yazılan zeyil, haşiye ve şerhlerinin isimlerini ve müelliflerini tespit eder. Eserin dilini belirtir varsa tercümelerinden söz eder. Eserin başından bir kaç cümleyi kaydeder. Yaklaşık 300 konudan bahsedildiği söylenen bu eserde geçen konuların 237 tanesi tespit edilmiş ve listesi çıkartılmıştır.⁹⁸

3- ZEYİLLERİ

a- *Halepli Hüseyinü'l-Abbasi En-Nebhânî*

Yazılan ilk zeyil *Kâtîp Çelebinin* çağdaşı *Halepli Hüseyinü'l-Abbasi En-Nebhânî*'nin *El-Tezkâru'l-Âmîi'l-Asâr* adlı eseridir. *Carullah Veliyyüddin Efendi*, sahibi bulunduğu *Keşfü'z-Zünûn* müsveddelerinin zahriyesine düştüğü kuyudatta durumu şöyle anlatmaktadır. “*Bil ki Keşfü'z-Zünûn an el-esâmî ve l-fünûn adını taşıyan bu kitap benim üstadımın üstadı İstanbullu Kâtîp Çelebi diye meşhur olan Hacı Halifenindir. Kendisi bu kitabı tesvît ettikten sonra durus kelimesine kadar tebyiz etmiş ve 1067'de[1656] rahmet-i Rahmanca intikal ettiğinden bu kelimedden aşağısı müsvedde halinde kalmıştı. Bu müsveddeyi altı zat toplanıp tebyîz etmek için uğraşılsa da tamamıyla muvaffak olamadılar. Müellif hatıyla olan müsvedde işte bu cilttir. Ben müellifin yazısıyla durus maddesine kadar olan beyazı da tamamı bir cilt halinde İstanbul'da gördüm. Bu müsveddenin durus maddesinden yukarısı 1095 [1683]'ten sonra Halep'te vefat etmiş olan bütün ilim ve fenlerde mütebahhir üstadımız Halepli Hüseyinü'l-Abbasi En-Nebhânî tarafından lafız cihetiyle ihtisar edilmek ve bir çok kitap isimleri ilave kılınmak suretiyle yeniden telif edilmiştir ki müellif hatıyla olan bu müsveddenin durus maddesine kadar yeni yazı-*

⁹⁸ Zeynüddin Keyâî Nejâd, “Keşfü'z-Zünûn ve şerhi Pirâmün-ı Bâbhâ-yı An”, *Hüner ü Merdom*, Tahran, 1354/1975, sayı: 161, s. 31-38.

siyla olan kısım üstadımız Halepli Hüseyinü'l-Abbasi En-Nebhânî'nin eseridir."⁹⁹ İstanbul Süleymaniye Yeni cami bölümü 815 numarada kayıtlı olan bu eserin mukaddimesinde müellif "Asrımızın efâdıl-ı ayanından biri olan ve Hacı Halife diye maruf bulunan zat **Keşfü'z-Zünûn ani'l-Esâmî ve'l-Fünûn** namını vermiş olduğu tekrarlarla uzatılmış bir eser vücuda getirmiş ve tebyizden evvel rahmet-i İlahiyyeye kavuşmuş idi. Her ne kadar bazı fudela bunu tebyiz ettilerse de bunların bu beyazları za'f-ı te'lîf ve usr-ı tabirden hali olmamakla bu eserin ibaresini kolaylaştırmak ve lüzumsuz uzatmaları tayyētnek ve isimleri fevt edilmiş olan kitapları buna zamm eylemek bu fakirin hatırına geldi"¹⁰⁰ diyerek "durus" maddesinden yukarısını yeniden yazmıştır. Mevcut müsveddeyi tashih etmesi, bazı kitaplar ilave etmesi ve aynı tertip üzere yazması münasebetiyle bu eseri ilk zeyil olarak kabul edebiliriz.

b- Vişnezâde Mehmet İzzetî Efendi

1092 [1681]'de İstanbul'da vefat eden *Vişnezâde Mehmet İzzetî Efendi* bir zeyil yazmıştır ve müsvedde halindedir.¹⁰¹

c- Arabacılar Şeyhi İbrahim Efendi

Vişnezâde İzzetî Efendiden sonra Arabacılar Şeyhi İbrahim Efendi'nin (ö. 1189/1775) yazdığı zeyil, **Keşfü'z-Zünûn**'un 1274 Mısır [1857] ve 1892-93 İstanbul baskılarının ikinci cildine ilave edilmiştir.

d- Riyâzizâde Abdülatîf b. Muhammed

Riyâzizâde Abdülatîf b. Muhammed b. Mustafa er-Rumî Lutfi, [1021-1078/1612-1667] **Esmâu'l-Kütübî'l-Mütemmim li-Keşfi'z-Zünûn**, isimli bir zeyil yazmış ve bu zeyil Muham-

⁹⁹ Şerafeddin Yaltkaya, a.g.e. s.11

¹⁰⁰ Şerafeddin Yaltkaya a.g.e. a.y.

¹⁰¹ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1343, c.3, s.125.

met Altuncî tarafından hazırlanarak Kahire’de basılmıştır. (Mektebetü’l-Hancî, 1977)

e- *Hanîfzâde Ahmed Tahir Efendi*

1217/1802’de vefat eden *Hanîfzâde Ahmed Tahir Efendi Asâr-ı Nev* isminde 1172/1758’ tamamladığı 506 kitap ismini havi bir zeyil yazmıştır. Mısır’ın Camiü’l-Ezher kütüphanesiyle İstanbul, Şam, Halep’te bulunan yirmi altı kütüphanenin kitaplarının isimlerinden oluşan *Hanîfzâde*’nin bu eseri¹⁰² **Keşfu’z-Zünûn**’un *Flugel* neşrinin 6. Cildinde basılmıştır.

f- *Şeyhülislam Arif Hikmet Bey*

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey (ö. 1275/1858) de bir zeyil yazmıştır. Cım harfine kadar gelen bu zeyilden *Bursalı Mehmet Tahir* bahsetmektedir ve *Şerafettin Yaltekaya*’nın kitapları arasındadır.

g- *İsmail Saib Sencer*

Bunlardan başka Beyazıt Kütüphanesi müdürü eski dersiamlardan *İsmail Saib Sencer* (ö.1359/1940) uzun süre çalıştığı Beyazıt Kütüphanesinde İstanbul basması bir **Keşfü’z-Zünûn** nüshasının kenarına ilave ve açıklamalar ile tashih ettiği kitap isimleri *Şerafeddin Yaltekaya*’ya mukabele ederek tebyiz ettirmiştir ki çok önemlidir.

h- *Bağdatlı İsmail Paşa*

Zeyiller içinde en meşhuru ve mühimi *Bağdatlı İsmail Paşa*nın **İzâhu’l-Meknûn fî Zeyli .alâ Keşfi’z-Zünûn an Esmâi’l-Kütüp ve’l-Fünûn** isimli eseridir. Jandarma dairesi İkinci Şube Müdürlüğünden emekli olduktan üç ay sonra (1339/1920) vefat eden *İsmail Paşa* otuz beş yılı aşkın bir sürede topladığı on sekiz binden fazla müellif ve eser isminden

¹⁰² Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., a.y.

oluşan eserini meydana getirmiştir. Arapça olan bu eserinde *Kâtip Çelebinin* göremediği veya bahsetmediği yahut ondan sonra yazılan çeşitli ilim dallarında Arapça, Farsça ve Türkçe kitap hakkında bibliyografik bilgi vermektedir. *İsmail Paşa* büyük bir biyografi ve bibliyografya kitabı olan *Hediiyetü'l-Arifin fi Esmâi'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*'i de hazırlamıştır. İki cilt olan bu eserinde İslâm aleminde yetişmiş 9000 civarında müellifin biyografileri ve bunların çeşitli konularda yazılmış 50000 kitabından bahsetmektedir. (1.ciltte 5398 şahıs 25000 eser) Eserlerin dörtte biri divanlar olduğundan edebiyatçılar için ayrı bir öneme sahiptir. Müelliflerin yüzde doksan dokuzu da Müslüman'dır. *Paşa*, bu önemli eserlerinin baskısını maalesef görememiştir. Varisler maddi ihtiyaçlarından dolayı babalarının eserlerinin birinci ciltlerini *Raif Yelken*cî'ye rehin bırakmışlar. Kitaplar Mısırlı bir kitapçıya satılmış, Mısır'a götürülmüş hatta bu kitapçı tarafından da bastırılmıştır. *Sahaf Raif Yelken*cî'nin gayretleri sonucu kitaplar tekrar yurdumuza dönmüş ve *Hasan Ali Yücel* tarafından satın alınarak Milli Kütüphaneye mal edilebilmiştir.¹⁰³ *İzâhu'l-Meknûn fi Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an Esmâi'l-Kütüp ve'l-Fünûn* 1945-47 ve 1972'de birinci cildi *Şerafettin Yaltkaya* ve *Kilisli Rifat Belge* ikinci cildi *Kilisli Rifat Belge* tarafından hazırlanarak *Keşfi'z-Zünûn* ile birlikte basılmıştır.

Hediiyetü'l-Arifin fi Esmâi'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin: İstanbul'da 1951-1955'de, birinci cildi *Kilisli Rifat* ile *İbnülemin Mahmut Kemal İnâl* ve ikinci cildi *İbnülemin Mahmut Kemal İnâl* ile *Avni Aktuç* tarafından hazırlanarak M.E.B. tarafından bastırılmıştır. Eserde; alfabetik olarak müellifin adı, babasının adı, nispeti, şöhreti, lakabı, memleketi, mezhebi, ölüm tarihi, Türk olup olmadığı ve eserleri sırasıyla kaydedilmiştir. Türk olanlar için Rumi ibaresi kullanmış-

¹⁰³ Şerafeddin Yaltkaya, a.g.e., s.13-14

tır. Yayına hazırlayanlar müellifin Türk olduğunu belirtmek için isimlerin başına yıldız koymuşlardır. Başına yıldız konulan şairlerin ve âlimlerin sayısı iki bine yaklaşmaktadır. Paşa, bazı müelliflerden çok kısa bilgilerle bahsederken bazılarından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Eser 1325/1907'de beyaza çekilmiştir. Beyaza çekildikten sonra sahife kenarlarına da ilaveler yapılmıştır. Paşanın yararlandığı kaynaklar yayına hazırlayanlar tarafından listesi çıkartılmıştır. Aynı zamanda bir esâmî listesi hazırlanarak eserin sonuna ilave edilmiştir. Bu ilave, eserin daha rahat kullanılmasını temin etmektedir. **Hediiyetü'l-Arifin**'in lakap ve şöhretler indeksi *Nail Bayraktar* tarafından hazırlanarak yine Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında 1990'da, İstanbul'da yayınlandı. Bu indeks eserde adı geçen müelliflerin şöhretlerine göre bir cetvelidir. Kitapta yer alan 8740 müellif, indekste şöhretleri ve lakapları esas alınarak adı ve baba adı da yazılarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Bunlardan bir kısmının mahlasları veya meşhur oldukları diğer lakapları da sıralamaya dahil edilmiştir. Bu eser, *Paşanın* eserini daha kullanışlı hale getirmektedir.

i- Râmiz Hüseyn

Agah Sırrı Levend Adâb-ı Zürefâ müellifi Râmiz Hüseyn'in *Keşfü'z-Zünûn*'a bazı ilavelerde bulunduğunu söylemekte ise de¹⁰⁴ başka bir yerde böyle bir kayda rastlamadık.

j- Ahmed Şemseddin

Bir diğer zeyil *Ahmed Şemseddin, Fehârisü'l-Alâmi Keşfü'z-Zünûn an Esâmiyu'l-Kütüp ve'l-Fünûn*'udur. (Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992-1993.) Bu zeylin diğer zeyillerden farkı göndermelerin yapılmasıdır. Mesela *Taberi* mim harfindedir. *Muhammed b. Cerir b. Yezid Ebu Cafer et-Taberi* adı altında olup "ta" harfinde *Taberi* yazılıp mim harfinde geç-

¹⁰⁴ Agah Sırrı Levend. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1988, s.320.

tiği yere sayfa nûmarası verilerek gönderme yapılmış ayrıca bir şöretler indeksinin hazırlanmasına gerek kalmamıştır.

k- Şeyh Ağa Bozorg-ı Tahrânî

Bunlardan başka *Şeyh Ağa Bozorg-ı Tahrânî*'nin bir **Zeyl-i Keşfü'z-Zünûn**'u vardır. Tahran'da 1387/1947'de basılan bu eser 116 sahifedir. Diğer zeyillerden farklıdır. Her ne kadar ismi zeyil olsa da yeni bir kitap ilave etmemiş mevcut eserdeki bir takım tarih ve başka sebeplerden kaynaklanan bir takım yanlış ve eksik bilgileri tashih etmektedir.

5-BASKILARI

a- Flugel Neşri

Hacı Khalife, Mustafa b. Abdullah (d.1067/1657), **Keshf az-Zünûn an Asma al-Kutup ve'l-Fünûn**, Lexicon Bibliyographicum at Encyclopedicum Celebreto Compositum, neşr. Gustav Flugel, Leipzig [ilk iki cilt] and London [son beş cilt], 1835-58, 7 vol. Yedinci cilt Mısır Ezher Medresesi, Ebuzzeheb ve diğer medreselerdeki kütüphaneler ile, Rodos, ve İstanbul'da Fatih, Süleymaniye, Kılıçali Paşa, Köprülü, Şehit Ali Paşa, Damat İbrahim Paşa, Yeni cami, Atıf Efendi, Ayasofya, Nuruosmaniye, Koca Ragıp Paşa, Laleli ile Halep ve Şam kütüphanelerinin kataloglarını ihtiva etmektedir. Bu baskının önsözünde belirtildiğine göre Paris Koleji Arapça hocası *Petis de Croix* tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş ve bu tercümenin 14 Eylül 1698[28 Sefer 1115]'te tamamlanmıştır. Aynı eserin bir baskısı da Beyrut'ta yapıldı. Üzerinde basım tarihi olmayan bu baskının, geldiği tarih ve baskı özelliklerinden yola çıkarak 1980'lerde basıldığı tahmin edilmektedir.

b- Mısır ve İstanbul Baskıları

Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn an Êsmâü'l-Kütüp ve'l-Fünûn, Mısır, 1274 ve Dersaadet, Alem mat., 1310 2 c. Şerafeddin Yaltkaya, bu baskının Mısır baskısının aynısı olduğu söylemektedir. Arabacılar Şeyhi İbrahim Efendinin zeyli bu baskının sonundadır.

c- Yaltkaya Neşri

Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn an el-Esâmî ve'l-Fünûn, Neşredeler Şerafeddin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1941-1943.(Aynı eser 1971-1972'de ikinci kez basılmıştır.) Bu baskıda Flugel baskısında olmayan, *Kâtip Çelebinin* müsveddelerinde bizzat Çelebi tarafından yapılan düzeltme ve ilaveler de yer almaktadır ki bu eserin en önemli tarafıdır.

6-YAZMALAR:

Flugel, önsözde Avrupa kütüphanelerindeki nüshaları ayrıntılı bir şekilde tavsif etmektedir. Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar ise şöyledir:

Topkapı III. Ahmet 3058, Topkapı Sarayı Revan Köşkü, 2058, 2059, İ. Ü. Kütüphanesi Ay. 6118, Beyazıd Veliyyüddin Efendi 2579, 2580, Köprülü Kütüphanesi-471, 172, Ragıp Paşa Kütüphanesi 1579, 888, Süleymaniye Ayasofya 4201-4202, 4203, 4204, Atıf Efendi, 1922, Halet Efendi, 357, Hekimoğlu, 793, Hamidiye, 985, 984, Hüsrev Paşa, 434, Reisülküttap 694, Laleli 2091, Bağdatlı Vehbi 1579, Damat İbrahim Paşa 941, Esat Efendi 2385, Çorlulu Ali Paşa 345, Kılıç Ali Paşa 779, Hasan Paşa, 899, Hacı Selim Ağa 1248, Fatih 4461, Hacı Beşir Ağa 158, Mihrîşah Sultan 347, Carullah Efendi 1618, (Müellif hatıyla 1051) Yahya Tevfik 279, Pertevniyal 500, A.Tekelioğlu 763, Nuruosmaniye 4150, 4151, 4152, 4153, 4154, 4155, 4156, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 958, Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi 1193, 1167.

7-ÜZERİNDE YAPILAN TEZLER

Baltacı, Muhittin Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûnu ve Bağdatlı İsmail Paşanın ..., Lisans, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1977.

Dedeoğlu, Ali Hadis İlimleri Bibliyografyası (Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zünûn, 1.c.) Lisans, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Ankara, 1972.

Deniz, Veysel Keşfü'z-Zünûn ve Zeylinde Tefsire ve Ulûmu Kur'aniyye'ye ait Eserler, Lisans, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, Ankara, 1971.

Genç, İlhan Keşfü'z-Zünûn'un Açıklamalı Dizini (Türk Edebiyatı ve Kültürüyle İlgili Yazar ve Eserleri), Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 1980.

Gençtürk, Asiye Keşfü'z-Zünûn'da İbni Sina'nın Eserleri, Lisans, Ankara İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, Ankara, 1985.

Güleç, Fahri Keşfü'z-Zünûn ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın Zeylinde Gazzali'nin Eserleri, Lisans, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, Ankara, 1981, 43.s.

Köse, Abdullah Keşfü'z-Zünûn ve Zeylinde (Hediiyetü'l-Arifin) Geçen Sünen Eserleri ve Müellifleri, Lisans, Danışman Raşit Küçük, İstanbul, Yüksek İslam Enstitüsü, İstanbul, 1982.

Öznur, M. Zeki Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zünûn'dan Tefsir Maddesinin Tercümesi, Lisans, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, Ankara, 1960.

Yaman, Emin Keşfü'z-Zünûn ve zeylinde Kıraat ve Tecvit ile İlgili Eserler, Lisans, Danışman Rahim Tuğral, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir, 1989.

KARMA DİZİN

A

<i>Abaza isyanı</i>	2
<i>Abdi Paşa</i>	10
<i>Abdullah</i> <i>babası</i>	1
<i>Abdurrahim Efendi</i> <i>Şeyhülislam</i>	7, 18
<i>Abdurrahman Bestâmî</i>	35, 40
<i>Abdülhâlimov</i>	10
<i>Abdülvahhab Ebu'n-Nur</i>	39
<i>Acominatos</i>	32
<i>Adâb-ı Bahs</i>	6
<i>Adâb-ı Zürefâ</i>	46
<i>Adıvar, Adnan</i> 8, 9, 10, 15, 16, 17, 22, 25, 27, 28	
<i>Adil Züaytir</i>	13
<i>Ahmed Şemseddin</i>	46
<i>Akhisârî Ahmed Rumî</i>	7, 25
<i>Aktepe, Münir</i>	23
<i>Aktuç, Avni</i>	45
<i>Ali Kuşçu</i>	7, 25, 29
<i>Ali Suavi</i>	31
<i>Alperen, Abdullah</i>	13
<i>Anadolu Muhasebesi</i>	2
<i>Arabacılar Şeyhi İbrahim</i>	43
<i>Archivum Ottomanicum</i>	11, 22
<i>Arec Mustafa Efendi</i>	5, 6, 30
<i>Arüz-ı Endülüsi</i>	6
<i>Asâr-ı Nev</i>	44
<i>Atâ</i>	15
<i>Atlas Minor</i>	25, 27
<i>Aydın, Mehmet</i>	26
<i>Aynî Ali Efendi</i>	23

B

<i>Babinger</i>	11, 15
<i>Bağdat seferi</i>	2, 3, 5
<i>Bağdatlı İsmail Paşa</i>	44, 49
<i>Bahriye</i>	21
<i>Baltacı, Muhitti</i>	49
<i>başmukabele</i>	2
<i>başmukabelecilik</i>	3
<i>Bayraktar, Nail</i>	46
<i>Bayramî, Fuad</i>	23
<i>Becka, Jiri</i>	13
<i>Berker, Şevki</i>	33
<i>beyan</i>	5
<i>Bilge, Kilisli Rıfat</i>	9, 12, 45, 48
<i>Bilgi</i> 20, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 33. <i>Bakın</i>	
<i>Birnbaum, Eleazar</i>	30
<i>Bistûn</i>	3
<i>Bizari</i>	32
<i>Bozbeği, Songül</i>	10
<i>Böğri Ahmed Çelebi</i>	2
<i>Brockelman, Carl</i>	11
<i>Bursalı Mehmet Tahiri</i> 11, 15, 21, 25, 29, 31, 33, 43, 44	
<i>Buyûmî</i>	11

C

<i>Câmî</i>	6
<i>Camii-i Kebir</i>	2
<i>Câmîü'l-Mütün</i>	21, 29

<i>Can, Ali</i>	23
<i>Carion, Johan</i>	32
<i>Cenâbî</i>	25
<i>Cerahlı</i>	2
<i>Ceride-i Havadis</i>	24
<i>Chalcocondyles</i>	32
<i>Chronik</i>	32
<i>Cihannümâ</i> 3, 5, 8, 9, 10, 11, 16, 18, 22, 26	
<i>Corci Zeydan</i>	11

Ç

<i>Çağmını</i>	8
<i>Çelik, Memiş</i>	13
<i>çerağ</i>	1

D

<i>Dedeoğlu, Ali</i>	49
<i>Delihasan, Abdullah</i>	13
<i>Deniz, Gürbüz</i>	13
<i>Deniz, Veysel</i>	49
<i>Derin, Fahri Ç.</i>	24
<i>devşirme</i>	2
<i>Devvânî</i>	35, 40
<i>Đinçer, Muhsin</i>	13, 28
<i>Dinçoğuz, Mehmet</i>	14
<i>Diyarbakır</i>	3, 4
<i>Dürer</i>	4, 6, 23
<i>Dürrettî 't-Tâc</i>	35, 40
<i>Düstûrû 'l-Amel</i>	8, 23, 25

E

<i>Ebubekir b. Behram ed-Dimeşki</i>	22
<i>Ebuzziya</i>	28
<i>el-Aylemü 'z-Zahir</i>	25
<i>El-Metâlibü 'l-İlâhiyye</i>	35, 40
<i>Enderun</i>	2
<i>Ermüzâcü 'l-Ulûm</i>	35, 40
<i>En-Nebhânî</i>	42
<i>Erkal, Mustafa</i>	14
<i>Erzurum muhasarası</i>	3
<i>Esmâü 'l-Kütübî 'l-Mütemmim</i> ..	43

F

<i>Fahr-ı Râzî</i>	35
<i>Fatih Camii</i>	3, 4
<i>Fehârisü 'l-Alâmi</i>	46
<i>Fenârî</i>	6
<i>ferâiz</i>	6
<i>Fethiye-i Ali Kuşçu</i>	8
<i>Fevâhu 'l-Mıskıyye</i>	35
<i>Fevâhu 'l-mıskıyye fî Mevzuâtü 'l- ulûm</i>	40
<i>Fevâidü 'l-Hakaniyye</i>	35
<i>Fezleke</i> 2, 3, 4, 5, 7, 8, 15, 19, 24, 25, 31, 36	
<i>Fezleketü 'l- Akvâl</i>	5, 24, 25, 31
<i>Fezleketü 't-Tevârih</i>	25
<i>Fihristü 'l-Kütüp</i>	35
<i>Flugel</i> ... 11, 38, 39, 41, 44, 47, 48	

G

Genç, İlhan.....	49
Gençtürk, Asiye.....	49
Girit seferi.....	6, 33
Gottfried, Hagen.....	11, 22
Gökbilgin, Tayyib.....	31
Gökyay, Orhan Şaik10, 11, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 40	
Gregoras.....	32
Guicciardini.....	32
Gülenber kalesi.....	3
Güleç, Fahri.....	49
Günay, Ünver.....	13

H

Hacer el-Askalani.....	6
Hacı Halife.....	1, 11, 13, 43
Hacı Kalfa.....	2
Hadâiku'l-Envâr.....	35
Hadâiku'l-Şakâyyık.....	12
hafâ.....	20
Halep.....	4, 5, 36, 42, 44
Halil, İmâdüddin.....	11
Hammer, J. Von.....	11
Hanîfzâde.....	44
Harezmi.....	35
Hasanâbâd.....	3
Haşım, Selahüddin Osman.....	12
havâs.....	6, 20
Hedîyyetü'l-Arifin.....	45, 46
Hedîyyetü'l-İhvân.....	10, 16
Hemadan seferi.....	3, 4
Hicaz.....	4
hikmet.....	8

Hondios.....	27
Houria, Yekhlef.....	14, 30
Hüsni'l-Hidâye.....	25
Hüsrev Paşa...3, 4, 24, 29, 32, 48	

I

Islamic Studies.....	12
IV Murad.....	5
İber.....	39
İbni Haldun.....	39
İbni Hallikân.....	39
İbni Hatip.....	1
İbni Nedin.....	35
İbni Sina.....	35, 40, 49
İbni Sübkî.....	40
İbrahim Efendi.....	2
İbrahim Müteferrika.....	22, 34
İcmâlü'l-Füsûl v'el-Ebvâb.....	36
Ihsan Abbas.....	40
İhya.....	4
İlhâmu'l-Mukaddes.....	5, 26
ilm-i nücüm.....	20
İmam İlyas.....	2
İnal, İbnülemin Mahmut Kemal45	
İpekten, Haluk.....	28
İrşâdü'l-Hayârâ.....	8, 25, 26
İsâmüddin AhmedBk. Taşköprüzâde	
İsfahânî.....	6
İsmail Saib.....	Bk. Sencer
İstanbul.....	1, 3, 4, 8
İsrâlayye.....	17
İsrakûlik.....	17
İzâhu'l-Meknûn.....	44, 45
İzgi, Cevat.....	21
İzzet Ali Paşa.....	29

J

Joseph Von Hammer-Purgstall 22

K

Kaçalın, Mustafa.....27
 Kadı Mîr.....6
 Kadızâde3, 4, 16
 Kadızâde-i Rûmî.....8
 Kaemer, Joel L.....12
 Kakhale, Ömer Rıza.....12
 Kamil el-Bekri.....39
 Kânunnâme27
 Kara Kemali.....6
 Kara, Mustafa.....28
 Karion.....32
 Karli, Rinaldo31
 Kavanin-i Al-i Osman.....23
 Kayseri.....2, 13, 27, 29, 49
 Keçi Mehmet Efendi.....5
 Kemalüddin Mehmed38
 Keşfü'z-Zünûn 5, 7, 8, 9, 11, 12,
 19, 35, 36, 37, 38, 42, 43, 44,
 45, 46, 47, 48, 49, 50
 Kırımlı İmam İsa Halife.....2
 Koca Mehmet Paşa
 Sadrazam, Sofu.....7
 Koman, Mesut.....26
 Köse, Abdullah.....49
 Kutb-ı Şirâzi.....35, 40
 Küçük, Raşit.....49
 Kürt Abdullah Efendi.....5
 Kütükoğlu, Bekir 22, 24, 25, 31,
 32, 36

L

Letâyif-i Nigaristan-ı Gıfârî.....33
 Levâmiu'n-Nûr.....8, 27
 Levend, Ağah Sırrı.....24, 46
 Lewis, Bernard.....12

M

Mahbûbu'l-Hamayil.....29
 mantık5, 6
 meani.....5
 Mecelletü'l-Ezher.....11
 Mecelletü'n-Nisâb.....10
 Mefâtihi'l-Ulûm35
 Mehmed İzzetî b. Lütfullah.....16
 Mehmed Süreyya.....12
 Mehmet Bahai Efendi.....5, 26
 Mehmet Halife.....3
 Mekke4, 26
 Menage, V. L.12, 26, 32, 33
 Mercator27
 Mevlânâ Mahmud25
 Mevlânâ Muhammed.....7
 Mevzuatü'l-Ulûm38
 Mi'yarü'l-Düvel10
 Miftahü's-Saâde.....37, 38
 Miftahü's-Saâde.....35
 Misbâhü's-Siyâde.....38
 Mitchell, James34
 Mizanü'l-Hakk 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9,
 18, 20, 28, 37
 Molla Lütfi.....35, 40
 Muhammed Hamidullah.....27
 Muhammediye4, 7, 25
 Muhammet Altuncu.....43

<i>Muhammet</i>	<i>Muhyiddin</i>
<i>Abdülhamid</i>	40
<i>mukabele kalemi</i>	3
<i>Mukaddime</i>	39
<i>Mustakimzâde</i>	10
<i>Musul</i>	2
<i>mutavaffa</i>	38
<i>Mültekâ</i>	6
<i>Mümtaz, Talat</i>	22

N

<i>Naima</i>	15
<i>Nasr, Seyyid Hussein</i>	12
<i>Nefeszâde</i>	2
<i>Nevîzâde</i>	12
<i>Nevpeydâ</i>	21, 25, 29, 33
<i>Nigârîstân-ı Ğîfârî</i>	29
<i>Nikâye</i>	35
<i>Nuhbetü'l-Fikâr</i>	6
<i>Nusaybin</i>	2

O

<i>Orgun, Ünsan</i>	33
<i>Osmanlı Müellifleri</i>	25, 31, 43
<i>Osmanlı Türklerinde İlim</i> 8, 10, 22, 25, 27, 28	

Ö

<i>Öznur, M. Zeki</i>	50
<i>Özyurt, Cemalettin</i>	14

P

<i>Parsius</i>	32
----------------------	----

R

<i>Râmiz Hüseyin</i>	46
<i>Ravnaku's-saltana</i>	32
<i>Ravzatu's-Saltana</i>	32
<i>Recmü'r-Recim</i>	8, 30
<i>Rescher</i>	39
<i>Resulullah</i>	9
<i>Revan seferi</i>	4
<i>Revnâku's-Saltana</i>	8
<i>riyaziye</i>	8
<i>Riyâzizâde</i>	43

S

<i>sarf</i>	6
<i>Sarıcaoğlu, Fikret</i>	22
<i>Sarton, George</i>	12
<i>Savfet Bey</i>	34
<i>Selen, Hamid Sadi</i>	22
<i>Sencer, İsmail Saib</i>	37, 44
<i>Sicill-i Osmanî</i>	12
<i>silahdar alayı</i>	2
<i>silahdarlık</i>	1
<i>Sistânî</i>	12
<i>Sivâsi</i>	16
<i>siyakat</i>	2
<i>Sofu Mehmet Paşa</i>	31
<i>sufiyye</i>	17
<i>Sullemü'l-Vüsûl</i>	1, 8, 30, 37
<i>Sultan Selim Camii</i>	4

<i>Suyûlî</i>	1, 15, 35
<i>Sührânî Ahmed Haydar</i>	5
<i>süvari mukabelesi</i>	3

Ş

<i>Şakâyyık 'a</i>	31
<i>Şarânî</i>	1
<i>Şehrîzâde</i>	18, 25, 29, 33
<i>Şehrîzâde Said Efendi</i>	10
<i>Şehsüvaroğlu, Bedî N.</i>	27
<i>Şemsiye</i>	6
<i>Şentürk, Hâbil</i>	13
<i>Şerafeddin Yalıtıkaya</i>	48
<i>Şerh-i Çeğmanî</i>	6
<i>Şerh-i Eşkâl</i>	6, 7
<i>Şerh-i Mekâsîd</i>	6
<i>Şerh-i Memzûc</i>	7
<i>Şerh-i Mevâkif</i>	4
<i>Şerh-i Şemsiye</i>	6
<i>Şerh-i Tehzîb</i>	6
<i>Şerh-i Uzd</i>	6
<i>Şevkî</i>	14, 33
<i>Şeyh Ağa Bozorg-ı Tahrânî</i>	47
<i>Şeyh Mehmed Nazmî</i>	10
<i>Şeyh Mehmet İhlâsî</i>	8, 27
<i>Şeyh Mehmet Nazmî</i>	16
<i>Şeyhî</i>	30, 31
<i>Şeyhülislam Arif Hikmet Bey</i>	44
<i>Şeyhzâde</i>	6
<i>Şinasi</i>	23, 28
<i>Şîrvânî</i>	35

T

<i>tabakat</i>	4, 18, 36
----------------------	-----------

<i>Tabanı Yassı Mehmet Paşa</i>	4
<i>Taberi</i>	46
<i>Takvîmü 't-Tevârih</i>	5, 7, 12, 15, 31
<i>Târih-i Firengî</i>	8, 32
<i>Târih-i Konstantiniyye ve Kâyasıra</i>	32
<i>Tarih-i Nevpeydâ</i>	10, 18
<i>Tasvir-i Eşkâr</i>	23, 28, 32
<i>Taşköprüzâde</i>	1, 35, 37, 38, 39, 41
<i>Tavzîh</i>	6
<i>Taylan, Necip</i>	14, 28
<i>Tefsir</i>	4, 41, 49, 50
<i>Tefsîr-i Kadî Beyzavî</i>	30
<i>Tefsîr-i Kadî Sadrî 'ş-Şeria</i>	6
<i>Tercan seferi</i>	2
<i>teshîr</i>	20
<i>Tezkârü 'l-Âmî 'l-Asâr</i>	42
<i>түрө, 8, 20</i>	
<i>Tuğral, Rahim</i>	50
<i>Tuhfetü 'l-Ahyâr</i>	8, 33
<i>Tuhfetü 'l-Kibâr</i>	5, 8, 14, 21, 33
<i>Türek, Ahmet</i>	25, 30
<i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	24, 46

U

<i>Ugan, Zeki Kadiri</i>	39
<i>Uhudağ, Süleyman</i>	28, 39
<i>Ulug Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri</i>	10
<i>Uluğ Bey</i>	6
<i>uşturlab</i>	8
<i>Uşâkîzâde</i>	12

Ü

<i>Ülken, Hilmi Ziya</i>	13
<i>Ülkü Mecmuası</i>	34
<i>Ünver, Süheyl</i>	22

V

<i>vefayât</i>	18
<i>Vefâyâtü'l-Ayân</i>	39
<i>Vekâyi'nâme</i>	10
<i>Vekayi-i Füzela</i>	10
<i>Vekayi-i Füzela</i>	30
<i>Veli Efendi</i>	5, 6
<i>VI. Murad</i>	4
<i>Vişnezâde Mehmet İzzetî Efendi</i>	43
<i>Voux, Baron Carra</i>	13

W

<i>Wüstenfeld</i>	13
-------------------------	----

Y

<i>Yahya Efendi</i>	
<i>Şehyüslam</i>	6, 18, 20, 34
<i>Yâkut el-Hamavî</i>	1
<i>Yalıtıkaya, Şerafettin</i> 9, 12, 36, 37, 43, 44, 45, 48	
<i>Yaman, Emin</i>	50
<i>Yavuz, Mustafa</i>	14
<i>Yelkenci, Raif</i>	45
<i>Yılmaz, Ali</i>	14, 30
<i>Yınanç, Mükrimin Halil</i>	25
<i>Yurdaydın, Hüseyn</i>	13
<i>Yücei, Hasan Ali</i>	45

Z

<i>Zanoras</i>	32
<i>Zeyrek camii</i>	9
<i>zic</i>	6, 7